

Sillanpää Silja

Peruskoulu sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvoinnin edistäjänä

Kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Laaja-alainen luokanopettajakoulutus
2018

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Peruskoulu sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvoinnin edistäjänä (Silja Silanpää)

Kandidaatintutkielma, 48 sivua

Toukokuu 2018

Tämän kandidaatintutkielman tarkoituksena oli selvittää sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvoinnin tilaa sekä keinoja, joilla peruskouluissa voitaisiin edistää sitä. Sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan transihmisiä ja intersukupuolisia henkilöitä. Sukupuolivähemmistöjen näkyvyys julkisessa keskustelussa on viime vuosina yleistynyt. Myös peruskouluilla on voimassaoleva velvoite lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. Kun sukupuolivähemmistöjen hyvinvointiin näyttää lisäksi liittyvän muuta väestöä enemmän vaikeuksia, aiheetta on perusteltua tutkia lisää.

Tutkimukselle asetettiin kaksi tehtävää: 1. Millaisena sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointi näyttäytyy kirjallisuuden perusteella? 2. Miten peruskoulu voi edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvointia? Tutkimus toteutettiin kirjallisuuskatsauksena.

Tutkimus osoitti, että sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointiin liittyy muuta ikäryhmää enemmän ongelmia. Ongelmat koskevat esimerkiksi yhteiskunnassa vallitsevia negatiivisia asenteita, lasten ja nuorten kohtaamaa syrjintää ja häirintää, vaikeuksia perhesuhteissa, oman kehon aiheuttamia ristiriitaisia tunteita ja mielenterveyden ongelmia. Toisaalta monen vähemmistöön kuuluvan lapsen ja nuoren hyvinvointi näyttäytyi myös hyvänä. Tällöin korostui tukea antavan, hyväksyvän ja turvallisen kasvuympäristön rooli.

Lisäksi tutkimus osoitti, että koululla on useita keinoja edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan hyvinvointia. Näitä ovat esimerkiksi sukupuolen moninaisuuden esille tuominen, vähemmistöön kuuluvan lapsen tai nuoren tukeminen, normikriittisen ja sukupuolitietoisemman ajattelutavan edistäminen, kiusaamiseen ja häirintään puuttuminen, henkilökunnan valmiuksien lisääminen, yhteistyö muiden oppilaan elämää koskettavien tahojen kanssa ja oppilaan osallisuuden tukeminen häntä koskevassa päätöksenteossa.

Tutkimuksen perusteella voidaan tehdä johtopäätös, jonka mukaan sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointi on monella tapaa riippuvainen varsinkin ympäristöllisistä ja sosiaalisista tekijöistä. Näin ollen lapsen tai nuoren hyvinvointia voidaan edistää varsinkin turvaamalla hänelle myönteinen ja tukea antava kasvuympäristö myös koulussa.

Avainsanat: sukupuoli, sukupuolivähemmistö, hyvinvointi, peruskoulu

Sisältö

1. Johdanto.....	4
2. Metodologiset lähtökohdat	7
3. Sukupuolesta ja hyvinvoinnista	9
3.1 Sukupuoli.....	9
3.2 Sukupuolivähemmistö	10
3.3 Lapsen ja nuoren sukupuoli-identiteetin kehitys	13
3.4 Hyvinvointi.....	15
4. Sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvoinnista	18
4.1 Moninaisuutta vai sairautta?	18
4.2 Ympäristön asenteet.....	20
4.3 Suhteet läheisiin.....	23
4.4 Tyytyväisyys omaan kehoon ja terveyteen	25
4.5 Psykkinen hyvinvointi	26
5. Peruskoulu sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvoinnin edistäjänä	28
5.1 Koulu tuottaa sukupuolta	28
5.2 Sukupuolivähemmistöjen asema koulussa.....	29
5.3 Hyvinvointia edistäviä toimintatapoja	33
6. Pohdinta	40
Lähteet	43

1. Johdanto

”Koulu alkoi häivyttää perinteistä jakoa tyttöihin ja poikiin – sukupuolen erilaisia muotoja on nyt käsiteltävä kaikissa oppiaineissa” (Yle Uutiset 24.8.2017). ”Yhä useampi suomalainen haluaa korjata sukupuoltaan: Transhoitoihin hakeutuvien määrä on räjähtänyt parissa vuodessa” (Iltalehti 5.4.2018). Otsikot osoittavat, että sukupuolen moninaisuus herättää julkista keskustelua. Osa keskustelusta on tunnesävyteistä, eikä väärinkäsityksiltäkään aina voida välttyä. Mutta mistä ilmiössä on kyse? Tämä kandidaatintutkielma käsittelee sitä, millaisena sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi kirjallisuuden perusteella näyttäytyy, ja millaisia keinoja perusasteen oppilaitoksilla on edistää sitä. Aiheen valinnan taustalla on sen ajankohtaisuus ja yhteiskunnallinen merkittävyys, mutta myös henkilökohtainen kiinnostukseni.

Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan ihmisten vaihtelevia tapoja kokea sukupuolensa ja ilmaista sitä. Niin fyysinen kuin koettu sukupuoli voidaan nähdä kaksinapaisen mies-naisjaottelun sijaan monimuotoisempana ilmiönä. Vaikka jokaisessa meistä voi olla vaihteleva määrä feminiiniseksi tai maskuliiniseksi miellettyjä ominaisuuksia, moninaisuuden tekevät näkyväksi erityisesti sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset. (Lehtonen, 2013, 43–44; Seta, 2016.) Sukpuolivähemmistöillä tarkoitetaan intersukupuolisia ja transihmisiä, eli henkilöitä, joiden fyysinen tai koettu sukupuoli poikkeaa jollain tapaa binäärisestä mies-naisjaosta. Intersukupuolisilla voi jo syntymässään olla sekä miehen että naisen fyysisiä sukupuolipiirteitä, tai sukupuolen variaatio tulee ilmi myöhemmin, vasta murrosiässä. Transihmiset, kuten transsukupuoliset, transvestiitit ja transgenderit tuntevat, ettei heidän sukupuolikokemuksensa osittain tai ollenkaan vastaa heidän syntymässä määriteltyä sukupuoltaan. (Seta, 2016.)

Sukupuolivähemmistöjä on luultavasti esiintynyt kaikissa kulttuureissa ja kaikkina aikoina (Brill, 2008, 8). Voidaan kuitenkin väittää, että Suomessa on juuri tällä hetkellä tarvetta ilmiötä koskevalle tutkimustiedolle. Viimeisen kymmenen vuoden aikana kansalaisjärjestöjen, kuten Seta ry:n ja Transtukupisteen aktiivinen toiminta on lisännyt tietoa sukupuolivähemmistöjen oikeuksista (Karvinen, 2016, 8; Lehtonen, 2013; 42). Lakiuudistukset, kuten tasa-arvoinen avioliittolaki ja äitiyslaki koskettavat vähemmistöjä, ja valmisteilla on myös uusi translaki (*translaki.fi*, 2018). Ilmiön lisääntynyt näkyvyys saattaa osaltaan johtaa siihen, että yhä useammat nuoretkin mieltävät transidentiteetin omakseen (Karvinen, 2016, 8). Vaikuttaakin siltä,

että yhteiskunnassamme eletään murroskautta suhteessa sukupuolen moninaisuuden näkyvyyteen.

Yhteiskunnallinen muutos heijastuu myös koulujen toimintaan. Velvoite toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimisesta on vuodesta 2015 koskenut myös perusopetuksen oppilaitoksia, ja Opetushallitus on julkaissut asian tiimoilta kouluille suunnatun oppaan ”*Tasa-arvotyö on taitolaji*”. Oppaassa annetaan tietoa myös sukupuolen moninaisuudesta ja sen huomioimisesta koulujen toiminnassa. (Jääskeläinen et al., 2015.) Vuonna 2016 voimaan astunut perusopetuksen opetussuunnitelma on ensimmäinen, jonka perusteissa todetaan opetuksen tehtävästä seuraavaa: ”*Perusopetus kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineiden opinnoissa sekä lisää tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta*” (Opetushallitus, 2014). Virkkeestä tekee mielenkiintoisen se, että siinä viitataan samanaikaisesti sekä ajatuksen sukupuolesta moniulotteisena ilmiönä (moninaisuus) että kaksijakoisena (tytöt ja pojat). Muotoilu saattaa olla vain sattumaa tai toisaalta paljastaa, kuinka uusi ajatus sukupuolen moninaisuudesta on kouluviranomaisille.

Sukupuolen kokeminen ei ole tahdonalainen asia (Brill, 2008, 14; Karvinen, 2010, 112). Se voi kuitenkin vaikuttaa henkilön hyvinvointiin monella tapaa. Kulttuurissamme elää sitkeänä käsitys sukupuolesta binäärisenä ilmiönä. Tällöin ajatellaan, että olemassa on vain kaksi sukupuoli-kategoriaa, miehet ja naiset, ja muut variaatiot saattavat näyttytyä marginaalisina ja jopa luonnottomina. (Huuska, 2011, 225; Lehtonen, 2003, 24.) Kun oma sukupuolikokemus ei vastaa yhteisön normatiivisia odotuksia, tunne voi johtaa esimerkiksi häpeään, itsetunnon laskuun, vetäytymiseen, salailuun ja itsen rankaisemiseen. Joskus negatiivinen kohtelu tulee ulkopuolelta, ja se voi olla vertaisyhteisössä tai jopa perheen sisällä tapahtuvaa häirintää, ahdistelua, ulossulkemista, ohittamista tai fyysistä väkivaltaa. (Alanko, 2014, 41–43; Huotari, Törmä & Tuokkola, 2011, 129; Karvinen, 2010; 121; Kosciw et al., 2016, 24–25) Negatiivisella kohtelulla on vakavia seurauksia. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla esiintyy muita enemmän esimerkiksi mielenterveyden ongelmia ja itsetuhoisuutta. (Coleman et al., 2013, 168; Nodin, Peel, Tyler & Rivers, 2015, 5).

Tulevana luokanopettajana olen kiinnostunut siitä, millaisia mahdollisuuksia peruskoululla on edistää sukupuolta haastavien lasten ja nuorten hyvinvointia. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä on kaikissa ikäluokissa lapsuudesta vanhuuteen, ja kouluissa heitä esiintyy eri asemilla: oppilaina, työntekijöinä sekä lasten ja nuorten perheenjäseninä (Karvinen, 2016, 8; Lehtonen, 2010, 92). Kuitenkin juuri nuoruus on aikaa, jolloin ihminen voimakkaimmin ra-

kentaa omaa identiteettiään – myös sukupuolen osalta (Brill, 2008, 14). Nuoruudessa myös tehdään loppuelämään vaikuttavia valintoja (Alanko, 2014, 10). Suuri osa transihmisistä alkaa pohtia sukupuolikokemustaan nuoruusiässä, ja murrosikään mennessä myös intersukupuolisten ihmisten persoonalliset sukupuolipiirteet tulevat esille. (Huuska, 2011, 226). Koulu on sukupuolivähemmistöihin kuuluville lapsille ja nuorille merkittävä paikka, sillä kaikkien ikätovereidensa tavoin he viettävät siellä suuren osan ajastaan. Vähemmistöjen kouluhyvinvointiin vaikuttavat esimerkiksi oppilaiden vertaisryhmissä saatu hyväksyntä tai syrjintä, moninaisuuden näkyvyys koulun kulttuurissa ja henkilökunnalta saadun tuen määrä.

Sukupuolivähemmistöjen hyvinvointia lähestytään kirjallisuudessa usein vaikeuksista käsin (Bartholomaeus & Riggs, 2017, 361; Higa et al., 2014, 3). Vaikka sukupuoleltaan moninaisten henkilöiden kohtaamia haasteita ei voida kieltää, pelkkään negatiivisuuteen keskittyminen vie mielestäni huomiota myönteisiltä ja suojaavilta tekijöiltä, joita suurella osalla on elämässään. Kaikki transihmiset eivät esimerkiksi kohtaa syrjintää. Monella on onnellisia suhteita läheisiinsä ja hyvä asema vertaisryhmissään. (Alanko, 2014, 10; Huotari et al., 2011, 129; Taavetti, 2015, 136). Myös monilla kouluilla ja opettajilla on toimivia tapoja tukea sukupuoli-rajvoja koettelevaa nuorta. Mitä voimme oppia heiltä? Seta ry:n asiantuntijoiden Maarit Huuskan ja Marita Karvisen sanoin ”*tarvitsemme sanoja ja kasvatuksellisia toimintamalleja, joiden avulla voimme tukea sukupuoleltaan moninaisten lasten ja nuorten kasvua omaan sukupuoleensa*” (Huuska & Karvinen, 2012, 33). Vaikka pyrin tässä tutkimuksessa saamaan kokonaiskuvaa sukupuoleltaan moninaisten lasten ja nuorten hyvinvoinnista – kaikkine vaikeuksineenkin – tavoitteenani on selvittää ja tuoda esiin hyvinvointia edistäviä toimintatapoja, joita kouluissa voidaan hyödyntää.

Kandidaatintutkielmassani pyrinkin vastaamaan seuraaviin tutkimusongelmiin:

1. Millaisena sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointi näyttäytyy kirjallisuuden perusteella?

2. Miten peruskoulu voi edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvointia?

Tutkielmani etenee siten, että ensin esittelen lyhyesti tutkimuksellisia lähtökohtiani. Seuraavissa osissa avaun tutkimukseni kannalta keskeisiä käsitteitä sekä esittelen aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta. Pohdinta-osassa pyrin tekemään johtopäätöksiä tuloksista, arvioin omaa työskentelyäni ja tutkielman onnistumista sekä avaun mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita.

2. Metodologiset lähtökohdat

Toteutin tutkimukseni kirjallisuuskatsauksena. Kirjallisuuskatsausta kuvataan usein ”tutkimukseksi tutkimuksesta”. Sitä koskevat tieteen yleiset vaatimukset: julkisuus, kriittisyys, itsekorjaavuus ja objektiivisuus. Tärkeää on kirjallisen aineiston kriittinen tarkastelu. (Salminen, 2011, 1–5.) Kirjallisuuskatsaus kokoaa yhteen tulokset, jotka aiempi aiheeseen liittyvä tutkimus nostaa esiin, ja tekee päätelmiä siitä, kuinka paikkansapitävää ja täydellistä tämä tieto on. (Knopf, 2006, 127.) Lähdekirjallisuus valitaan usein yliopistopainojen julkaisemista kirjoista ja vertaisarvioitujen tiedelehtien artikkeleista, mutta myös muut aiheeseen liittyvää relevanttia tietoa tuottavat lähteet, kuten hallitusten alla toimivat organisaatiot, voivat olla sopivia tietolähteitä. (Knopf, 2006, 128; Salminen, 2011, 31.)

Aineistoa valitessani tavoitteenani oli käyttää mahdollisimman korkeatasoisia tieteellisiä julkaisuja, kuten väitöskirjoja ja artikkeleja vertaisarvioituista kausijulkaisuista. Tieteenalan usein viitattujen klassikoiden lisäksi halusin hyödyntää tuoreita ja ajankohtaisia julkaisuja, mieluiten 2010-luvulta, sillä näkökulmat tutkimaani ilmiöön, sukupuolen moninaisuuteen, muuttuvat ajassa kulttuurin myötä. Kaiken kaikkiaan pyrin löytämään lähteitä, jotka liittyvät mahdollisimman tarkasti tutkimukseni aiheeseen ja tutkimusongelmiini, ja etsin lähteitä kotimaisista ja kansainvälisistä tietokannoista, kuten Oula-Finna, Melinda, EBSCO ja ProQuest. Lähteinä hyödynsin myös kansainvälisten ja hallitusten alaisten asiantuntijajärjestöjen, kuten WHO:n (Maailman terveysjärjestö) ja WPATH:n (World Professional Association for Transgender Health), sekä aiheesta erityistä tietoa omaavien tahojen, kuten Seta ry:n ja sukupuoli-vähemmistönuorten *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmän materiaaleja. Suomalaisesta kirjallisuudesta käytin myös sosiaali- ja kasvatustieteen ammattilaisille suunnattua koulutusmateriaalia ja ammattikirjallisuutta.

Tavoitteenani oli hyödyntää lähteinä niin suomalaista kuin kansainvälistä kirjallisuutta. Kansainväliset lähteet rajasin kielellisistä syistä englanninkielisiin, ja tarkastelin lähinnä eurooppalaisia ja amerikkalaisia tutkimuksia. Tämä johtuu sukupuolen moninaisuuden ja sukupuoli-vähemmistöjen hyvinvoinnin kulttuurisidonnaisesta luonteesta. Eri kulttuureissa sukupuolen moninaisuuteen suhtaudutaan eri tavoin, ja kulttuuri voi vaikuttaa siihen, kuinka sukupuolen variaatiot ilmenevät. Esimerkkejä tästä ovat intiaanikulttuurien two-spirit, Etelä-Aasian hijra ja polynesianainen mahu. (Brill, 2008, 8.) Länsimaissa binäärisestä poikkeavia identiteettejä on yli sadan vuoden ajan pidetty sairauksina ja häiriöinä, mikä heijastuu edelleen sukupuoli-

vähemmistöjen hyvinvointiin (Huuska, 2011, 228–232). Suomessa, länsimaisessa kulttuuripiirissä luokanopettajaksi opiskelevana koin järkeväksi rajata aineistonikin tämän perusteella.

Tutkimuksessani näkökulma on sukupuolivähemmistöön kuuluvissa lapsissa ja nuorissa, joten pyrin keskittymään lähteisiin, jotka käsittelevät sukupuolen moninaisuutta nimenomaan lapsuus- ja nuoruusiän kannalta. Lapsuus ja nuoruus ovat kuitenkin suhteellisia käsitteitä, joille löytyy useita määrittelyjä. Suomen ratifioima YK:n Yleissopimus lapsen oikeuksista linjaa, että jokainen alle 18-vuotias on lapsi (Yhdistyneet kansakunnat, 1989). Suomen nuorisolain mukaan nuoria ovat puolestaan kaikki alle 29-vuotiaat (Nuorisolaki 1285/2016 3§). Tulevana peruskoulunopettajana pyrin tässä tutkimuksessa keskittymään lähteisiin, joiden näkökulma on peruskouluikäisissä lapsissa ja nuorissa. Suomessa tämä tarkoittaa noin ikävuosia 7–17 (Perusopetuslaki 628/1998 25§). Täytyy kuitenkin huomioida, että vaikka vähemmistökysymykset ovat relevantteja myös tämän ikäryhmän kannalta, lapsuus- ja nuoruusikään keskittyvää sukupuolivähemmistötutkimusta on rajallisesti. Suuri osa hyvinvointia ja koulukokemuksia koskevista keskeisistä tutkimuksista on retrospektiivisiä aikuistutkimuksia tai käsittelee myöhempää nuoruusikää. Joudunkin osittain joustamaan ikäluokkaa koskevissa rajauksissa.

Suomessa on tehty melko vähän sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointiin keskittyvää tutkimusta. Usein tutkimukset kohdistuvat koulun maailmaan, tai koulu ihmisuhteineen nousee niissä esiin. Sosiologi Jukka Lehtonen on selvittänyt väitöstutkimuksessaan (2003) koulun heteronormatiivisia toimintatapoja ja sitä, kuinka sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa näyttäytyvät. Vaikka haastateltavina olivat 15–20-vuotiaat ei-heteroseksuaaliset nuoret, tutkimuksissa nousi esiin myös sukupuolivähemmistöjen näkökulma. Lisäksi vuonna 2010 Sisäasiainministeriö teetti selvityksen 16–30-vuotiaiden seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen edustajien syrjintäkokemuksista toisen asteen oppilaitoksissa (Huotari, Törmä & Tuokkola, 2011). Vähemmistöön kuuluvien 15–25-vuotiaiden nuorten hyvinvointia tutkittiin myös Setan ja Nuorisotutkimusverkoston vuonna 2013 organisoimassa Hyvinvoiva sateenkaarinuori -hankkeessa, jonka kyselyosasta on raportoinut Alanko (2014) ja laadullisesta osiosta Taavetti (2015). Kansainvälisestä sukupuolivähemmistöjä ja koulua koskevasta tutkimuksesta mainittakoon merkittävänä yhdysvaltalaisen GLSEN-järjestön (Gay, Lesbian and Straight Education Network) säännöllisesti toteuttama sukupuoli- ja seksuaalivähemmistönuorten kouluhyvinvointia koskevaa kyselytutkimus. Tuoreimpaan, vuonna 2015 toteutettuun tutkimusta osallistui yli 3000 13–21-vuotiasta sukupuolensa moninaiseksi kokenutta vastaajaa (Kosciw et al., 2016, 7-8.)

3. Sukupuolesta ja hyvinvoinnista

Tässä osassa avaan tutkimukseni kannalta keskeisten käsitteiden, kuten sukupuolen, sukupuolen moninaisuuden, sukupuolivähemmistön ja hyvinvoinnin määritelmiä. Lisäksi kuvailen lapsen sukupuoli-identiteetin kehitystä varhaislapsuudesta nuoruuteen.

3.1 Sukupuoli

Jokaisella ihmisellä on sukupuoli (Aarnipuu, 2008, 13). Yhdessä muiden tekijöiden, kuten kansalaisuuden, paikallisuuden, etnisyyden ja vammaisuuden kanssa se vaikuttaa siihen, miten näemme itsemme ja saavutamme yhteiskunnallista asemaa (Karvinen, 2016, 15). Teorioita sukupuolesta on esitetty usealla tieteenalalla, mutta kulttuurissamme yleinen kaksijakoinen näkemys sukupuolesta liittyy varsinkin biologis-lääketieteelliseen tai psykologiseen diskurssiin. Tällöin sukupuoli nähdään selvärajaisena ja sisäsyntyisenä ominaisuutena. (Lehtonen, 2003, 24.) Esimerkiksi Suomessa vastasyntynyt lapsi määrittellään kehollisten tuntomerkkien perusteella useimmiten joko tytöksi tai pojaksi (Alanko, 2014, 16). Länsimaisessa kulttuuripiirissä elääkin vahvana käsitys, jonka mukaan sukupuoli on kaksi, sukupuoli sijaitsee sukupuolielimissä ja jako mies- ja naissukupuoleen on luonnollinen (Huuska, 2011, 225).

Kuitenkaan kehojen ja sukupuolikokemusten kirjoa ei voida asettaa tämän kaksinapaisen määrittelyn sisälle. Lisäksi kulttuurissamme sukupuoliin liitetään paljon sellaisia ajatuksia ja olettamuksia, jotka eivät pohjautu keskimääräisiin kromosomaalisiin, hormonaalisiin ja anatomisiin eroihin miesten ja naisten välillä. Viimeisen 50 vuoden aikana varsinkin sosiologiassa naistutkimuksessa on esitetty käsitteellisiä pohdintoja, jotka kyseenalaistavat sukupuolen essentiaalisen luonteen. 1970-luvulla antropologi Gayle Rubin (1975, 100) toi keskusteluun käsitteellinen jaon biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Englannin kielessä sanalla *sex* viitataan biologiseen sukupuoleen, joka voidaan nähdä annettuna ja sisäsyntyisenä. Sen päälle rakentuu sosiaalinen sukupuoli (*gender*), joka sisältää kulttuurissa rakentuneet, sukupuolta koskevat roolit ja käyttäytymistavat. (Lehtonen, 2003, 25.) Sosiaalinen sukupuoli ei tässä näkemyksessä siis aiheudu kausaalisesti biologian pohjalta.

1990-luvulla feministinen teoreetikko Judith Butler kyseenalaisti ajatuksen biologisen ja sosiaalisen sukupuolen kahtiajaosta ja toi ilmi näkökulman, jonka mukaan myös biologinen sukupuoli on historiallisesti ja sosiaalisesti rakennettua. Butlerin mukaan ajattelutapa, jossa sosiaalinen sukupuoli heijastaa biologista kahtiajakoa, toistaa samaa dualismia ja determinismia,

josta sosiaalisen sukupuolen käsitteellä on alun perin pyritty eroon. Butlerin mukaan kulttuuriset tulkinnat vaikuttavat siihen, miten luokittelemme ruumiita fyysisten piirteiden perusteella. Sukupuoli ei olekaan essentiaalinen, vaan sitä rakennetaan performatiivisesti, kun kulttuurissa vallitsevia sukupuoliodotuksia ilmennetään toistuvasti esimerkiksi eleiden ja ilmeiden kautta. (Butler, 2006, 54–55, 241–243.)

Suomen kielessä meillä ei ole erillisiä sanoja kuvaamaan sukupuolen biologista ja sosiaalista ulottuvuutta. Jukka Lehtosen (2013) mukaan itse sukupuolen käsite on ongelmallinen, sillä se viittaa biologiseen lisääntymiseen (suku ja suvun jatkaminen) sekä järjestelmän kaksijakoisuuteen (mies- ja naispuolikkaat). Tästä syystä sitä on mutkikasta käyttää tätä näkemystä purkavaa käsitettä, sukupuolen moninaisuutta, kuvattaessa. (Lehtonen, 2013, 43–44.) *Sukupuolen moninaisuudella* viitataan ihmisen monenlaisiin tapoihin kokea ja ilmaista sukupuoltaan sekä siihen, että jokaisessa yksilössä yhdistyvät sekä feminiinisinä että maskuliinisina pidetyt ominaisuudet ja toimintatavat. Sukupuolen moninaisuuden tuovat ilmi erityisesti kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän haastavat henkilöt. (Karvinen, 2016, 8; Lehtonen, 2013, 43–44; Seta, 2016.)

En kiistä sukupuolen biologista aspektia, kuten keskimääräisiä kromosomaalisia, hormonaalisia ja anatomisia eroja mies- ja naissukupuolen välillä. Toisaalta tunnistan, että sukupuolen käsite myös biologisessa diskurssissa on kulttuurillisesti määritelty. Luonto ei tunne ihmisen käsitteitä ja kategorioita, ja myös biologinen sukupuolenilmaisu vaihtelee. Tässä tutkimuksessa näen sukupuolen nimenomaan sosiokonstruktivistisesta näkökulmasta, historiallisesti ja kulttuurillisesti määriteltynä. Lisäksi ajattelen, että sukupuolen moninaisuus on luonnollinen, inhimillinen ilmiö.

3.2 Sukupuolivähemmistö

Sukupuoli-ilmaisulla tarkoitetaan ihmisten tapoja tuoda ilmi sukupuolta esimerkiksi vaatetuksen, ilmeiden, eleiden ja kielen kautta. *Sukupuoli-identiteetillä* puolestaan viitataan henkilön omaan kokemukseen sukupuolestaan. (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 8.) Suurimmalla osalla ihmisistä oma sukupuoli-identiteetti vastaa syntymän yhteydessä määriteltyä sukupuolta. Tällöin voidaan puhua *cis-sukupuolisuudesta*. *Transihmiset* sen sijaan kokevat, että heidän sukupuoli-identiteettinsä on osittain tai kokonaan ristiriidassa syntymäsuupuolen kanssa. Latinan kielen prepositio *cis* viittaa ”saman puoleiseen”, *trans* puolestaan ”ylittämiseen”. (Alanko, 2014, 16.; Seta, 2016) Myös tähdellä kirjoitettua käsitettä trans* voidaan käyttää

sateenvarjoterminä, joka kattaa sukupuoli-identiteettien laajan kirjon (Kähkönen & Wickman, 2013, I).

Täytyy huomioida, etteivät transihmiset muodosta sukupuolikokemuksineen yhtenäistä ryhmää. *Transsukupuoliset* saattavat kokea syntyneensä väärään kehoon, kuten naiseksi miehen ruumiiseen. *Transvestiitit* sen sijaan saattavat identifioitua syntymäsukupuolensa edustajiksi, mutta kokevat tarvetta ilmaista itseään esimerkiksi pukeutumalla vaatteisiin, jotka mielletään toiselle sukupuolelle kuuluviksi. Osa transihmisistä kokee identiteettinsä olevan sukupuolipositioiden välissä, molempia, jotain muuta tai ei mitään. (Alanko, 2014, 16; Seta, 2016.) Tällaisiin sukupuolisekottelijoihin viitataan *transgender*-termillä, joka tuli suomalaiseen kielenkäyttöön 1990-luvulla. Angloamerikkalaisessa keskustelussa *transgender* viittaa kuitenkin transhenkilöihin kattotermin omaisesti. (Lehtonen, 2013, 44.) Suomessa käytetään myös termiä muunsukupuolisuus. Lisäksi eri henkilöt voivat kuvata identiteettiään moninaisin käsittein, kuten *sukupuoleton*, *agender* tai *gender queer*. (Seta, 2016).

Transidentiteetillä on esitetty olevan biologisia, psykologisia ja sosiaalisia taustatekijöitä, joista biologisia syitä painotetaan nykyään yhä enemmän. (Huuska, 2011, 223.) Yleisen näkemyksen mukaan sukupuoli-identiteetti muodostuu aivoissa ja määräytyy jo ennen syntymää. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna transidentiteetti ei ole valinta vaan ominaisuus, jonka kanssa synnyttään. (Brill, 2008, 14.) Luotettavia tutkimuksia siitä, kuinka yleistä transihmissyys on, ei ole toteutettu. Kulttuurilliset erot tekevät asian selvittämisestä hyvin haasteellisen. Olemassa olevien tutkimusten vertailu on myös vaikeaa, sillä ne poikkeavat toisistaan suuresti transsukupuolisuuden määrittelyn ja metodologian osalta. Tuoreemmissa tutkimuksissa vähemmistöjen osuus väestöstä on suurempi kuin vanhemmissa, mikä voi johtua tietoisuuden lisääntymisestä ja ihmisten aktiivisemmasta etsiytyemisestä hoitoihin. (Coleman et al., 2013, 169–170.) Tilastokyselyissä ilmennyt transihmisten määrä voi olla todellista lukua pienempi, sillä kyselyihin vastaavat eivät välttämättä halua tuoda identiteettiään julki tai tulla luokitelluiksi (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 8).

Suomenkielisessä tekstissä trans-ilmiön terminologiaan liittyy Lehtosen (2013) mukaan ongelmansa. Vaikka *trans* viittaa siirtymään, kaikki transihmiset eivät koe siirtyvänsä sukupuolesta toiseen, vaan voivat esimerkiksi kokea sukupuolikaksinaisuutta. Termillä *cis*-ihminen viitataan Lehtosen mukaan sukupuoliodotuksia toteuttavaan henkilöön, mutta kukaan ei pysty toteuttamaan kaikkia kulttuurissa vallitsevia odotuksia. (Lehtonen, 2013, 44.) Myös Kähkönen & Wickmanin (2013) mukaan yritykset rajata sukupuolikokemuksia termien alle osoittautuvat

usein ulossulkeviksi tai epämääräisiksi. Toisaalta käsitteistä keskusteleminen on tärkeää, sillä terminologiset muutokset liittyvät epistemologisiin ja yhteiskunnallisiin murroksiin. (Kähkönen & Wickman, 2013, II.)

Sukupuolivähemmistöihin lasketaan transihmisten ohella kuuluviksi myös *intersukupuoliset* henkilöt (Alanko, 2014, 6; Seta, 2016). Intersukupuolisuudesta puhutaan, kun lasta ei pystytä kehon ulkoisten merkkien perusteella luokittelemaan joko mieheksi tai naiseksi. Yhdellä tuhannestaviidestäsadasta vastasyntyneestä on sekä pojan, että tytön kehollisia piirteitä. Sukupuolen variaatio voidaan kuitenkin huomata vasta myöhemmin, puberteetti-iässä. (Huuska, 2011, 226.) Intersukupuolisten vauvojen kehoja on erityisesti aiemmin pyritty muokkaamaan normatiivisempaan suuntaan leikkaushoidoilla, mikä on saattanut henkilön myöhemmässä elämässä johtaa kehoristiriitaan tai jopa lisääntymiskyvyttömyyteen. Intersukupuolisia ja transihmisiä yhdistää usein kokemus oman kehon ja identiteetin välisestä ristiriidasta. (Brill 2008, 9–10.)

Sukupuolivähemmistöt voidaan edelleen laskea kuuluvaksi laajempaan hlbt -ihmisten kirjoon. *Hlbt* -lyhenteellä tarkoitetaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä: homoja, lesboja, biseksuaaleja, transihmisiä ja intersukupuolisia. Joskus yhdistelmän perään lisättävä kirjain ”q” on lyhenne sanasta *queer*, joka voi olla sekä identiteetti, että poliittinen asenne. Queerhenkilö haluaa horjuttaa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä normeja. (Karvinen, 2010, 112; Seta, 2016.) Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus eivät suoranaisesti liity toisiinsa: esimerkiksi transsukupuolinen henkilö voi olla seksuaaliselta suuntautumiseltaan hetero, biseksuaali, homoseksuaali tai jotain muuta (Meyer, 2010, 105–106; Suhonen, 2014, 179). Ilmiöt sekoitetaan usein keskenään, mikä saattaa johtua tiedon puutteesta tai terminologian monimutkaisuudesta (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 8). Useat sukupuolivähemmistöjen asemaa selvittävät tutkimukset käsittelevät myös seksuaalivähemmistöjä, ja molemmilla ryhmillä saattaa olla samantapaisia marginaaliin jäämisen kokemuksia osana heteronormatiivista yhteiskuntaa. *Heteronormatiivisuudella* tarkoitetaan ajattelutapaa, jonka mukaan heteroseksuaalisuus katsotaan muita seksuaalisuuden ilmenemistapoja paremmaksi ja sukupuolia mielletään olevan vain kaksi (Lehtonen, 2010, 87–88).

Sukupuolivähemmistö -käsitteen voi ajatella niputtavan sukupuolten ja identiteettien laajan kirjon yhtenäiseksi ryhmäksi, jolloin joukon sisäinen monimuotoisuus unohtuu. Alangon (2014) mukaan vähemmistökäsitteen kautta voidaan kuitenkin kuvata toiseuden tunnetta, joka seuraa yhteisön normatiivisista odotuksista poikkeamisesta (Alanko, 2014, 7.) Myös Lehtosen

(2010) mukaan Suomessa voidaan puhua sukupuolivähemmistöistä, sillä käsitteellä on mahdollista ilmaista epätasa-arvoista asemaa, johon osa ihmisistä jää heteronormatiivisessa yhteiskunnassa. (Lehtonen, 2010, 90). Vähemmistökäsitteen tilalle on tarjottu *sukupuolen variaatiot* -käsitettä (gender variant) (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 8).

Tässä tutkimuksessa käytän käsitteitä *sukupuolivähemmistö* ja *sukupuoleltaan moninainen henkilö tai nuori* tarkoittaen sillä intersukupuolisia henkilöitä ja transihmisiä. Kirjoitan lisäksi *transihmisistä* ja *transnuorista*, ja näitä ilmaisuja käytän kattokäsitteen omaisesti tarkoittaen niillä kaikkia henkilöitä, jotka kokevat identiteettinsä osin tai kokonaan poikkeavan syntymässä määritellystä sukupuolesta.

3.3 Lapsen ja nuoren sukupuoli-identiteetin kehitys

Sukupuoli-identiteetti kehittyy osana henkilön identiteettiä (Brill, 2008, 14). Kysymys ”kuka olen” säilyy läpi elämän, mutta nuoruusiässä se on erityisen merkittävä (Huuska, 2011, 236). Useimmiten lapsi alkaa tuntea olevansa tyttö tai poika ja tunnistaa muut ihmiset mies- tai naissukupuolen edustajiksi 1,5–3 vuoden iässä. Sukupuoli on näin ollen ensimmäisiä sosiaalisia kategorioita, jotka lapsi oppii. Kaikki lasten sukupuolta koskevat käsitykset eivät kuitenkaan vastaa aikuisten ajattelua. Lapsi voi esimerkiksi ajatella sukupuolen vaihtuvan vaatekappaleista vaihdettaessa. Sukupuolikäsitykset kehittyvätkin koko lapsuuden ajan. Lopulta länsimaaisessa kulttuuripiirissä elävä lapsi sisäistää kulttuurissa vallalla olevia käsityksiä, kuten sen, että sukupuoli on kaksi, sukupuoli sijaitsee sukupuolielimissä ja jako mies- ja naissukupuoliin on luonnollinen. Lapsi ilmaisee sukupuoleen kuulumisen tunnettaan sanojen ja toiminnan kautta. (Huuska, 2011, 225.)

Sukupuoli-identiteetti ei ole muuttumaton ja vakaa, vaan prosessi, joka jatkuu muokkautuen elämän vaihtelevissa olosuhteissa. Se on sosiaalinen identiteetti: tunne kuulumisesta johonkin ihmisryhmään ja eroavaisuudesta suhteessa toisen ryhmän edustajiin. (Huuska, 2011, 225.) Suomessa lapset saavat juridisen sukupuolen, siitä kertovan henkilötunnuksen ja nimen. Lapsi kohdataan usein joko tyttönä tai poikana, ja sukupuoli vaikuttaa muun muassa siihen, miten lapsi puetaan ja millaista käyttäytymistä häneltä odotetaan. Lapset oppivat pitämään sukupuolijakoa merkityksellisenä vertaisryhmässään, vaikka vanhemmat eivät sitä kasvatuksessaan korostaisi. (Lehtonen, 2010, 91.)

Lapsen kasvaessa kehittyvä sukupuoli-identiteetti ei aina vastaa ympäristön odotuksia. (Huuska, 2011, 225.) Vaikka jo pienellä lapsella voi olla voimakas hämmennys sukupuoliristiriidasta, häntä usein suojelevat fantasioiden, luovuuden ja leikkien mahdollistamat roolit ja toisaalta se, ettei pieneltä lapselta odoteta normien tapaista käytöstä. Sukupuoliristiriita voikin vahvistua lapsen kasvaessa. (Huuska & Karvinen, 2012, 35.) Leikki-iässä sukupuolen epätyypillinen ilmaisu on yleisimmillään, ja koskettaa arviolta 1-10 % lapsista. Kouluikänsä mennessä epätyypillinen ilmaisu häviää enemmistöltä lapsia. Kouluinstituutio on päiväkotia sukupuolittavampi, ja iän myötä sukupuoliodotukset sisäistetään muutenkin sosiaalistumisen kautta. (Karvinen, 2010, 112.) Toisaalta lapsen sisäisessä maailmassa saattaa olla sukupuoliristiriita, vaikkei hän ilmaise sitä ulospäin. (Huuska & Karvinen, 2012, 42). Emme välttämättä pystykään ulkoisten merkkien perusteella kertomaan, millaisena lapsi kokee sukupuolensa.

Biologisesta sukupuolesta poikkeava sukupuoli-identiteetti nousee useimmiten esiin 2–3 vuoden iässä, lapsen oppiessa puhumaan, tai 9–14-vuotiaana, puberteetin aiheuttamien fyysisten muutosten alkaessa tapahtua (Brill, 2008, 16–22). Näin ollen lapsen tai nuoren sukupuoli-identiteettipohdinnat saattavat siis kärjistyä juuri peruskouluiässä. Kun lapsi käyttäytyy toiselle sukupuolelle mielletyllä tavalla tai ilmaisee halua kuulua toiseen sukupuoleen, sitä pidetään usein ohimenevänä vaiheena (Brill, 2008, 16). Lapsen sukupuolirajoja kokeileva käyttäytyminen ei aina säilykään aikuisikään asti. Vain osa lapsista, joilla on voimakasta samaistumista toiseen sukupuoleen, kasvaa transsukupuoliseksi aikuiseksi (Vilka, 2010, 31). Sitä, kuinka sukupuolenilmaisu kehittyy lapsuuden jälkeen, ei kuitenkaan pystytä ennakoimaan (Karvinen, 2010, 114). Emme siis pysty arvioimaan, säilyykö lapsen tai nuoren sukupuoliristiriita aikuisuuteen saakka. Osa transihmisistä lisäksi tunnistaa identiteettinsä vasta aikuisiällä (Vilka, 2010, 29).

Sukupuolivähemmistöihin liittyvät teemat käsitetään usein aikuisia koskeviksi, mutta ne ovat keskeisiä myös lasten ja nuorten kannalta. Aikuistutkimuksiin vastanneet transsukupuoliset ovat kokeneet lapsuuden tiukat sukupuoliroolit ja -ryhmittelyt ahdistaviksi. Trans- ja intersukupuoliset nuoret pohtivat sukupuoleen ja ruumiseen liittyviä kysymyksiä erityisen kriittisesti 10–16 vuoden iässä, ja useimmat transvestiitit miehet ovat aloittaneet naistenvaatekokeilut 10–12 vuoden iässä. Lapsilta ja nuorilta puuttuu sanoja ja käsitteitä oman kokemuksensa kuvaamiseen. (Lehtonen, 2013, 44–45.) Katarina Alangon kyselytutkimukseen (2014) osallistuneista suomalaisista transnuorista noin kolmasosa oli identifioitunut transihmiseksi jo 12–15 vuoden iässä ja kolmasosa 16–18-vuotiaana (Alanko, 2014, 17–18). Nuoret kokevat siis transkäsitteen omakseen melko varhain.

Koska olen kiinnostunut peruskoulun mahdollisuuksista vaikuttaa sukupuolivähemmistöjen hyvinvointiin, huomioni kohteena ovat myös alle murrosikäiset lapset. Tällöin ei välttämättä kannata puhua transnuorista, sillä lasten sukupuolirajoja koetteleva käytös ei aina johda trans-identiteettiin myöhemmin nuoruudessa tai aikuisiällä. Joskus lapsen normatiivisesta poikkeavaa sukupuolenilmaisua kuvataan käsitteellä *sukupuolen epätyypillisuus* (Seta, 2016). Koen termin kuitenkin hieman leimaavaksi, aivan kuten siinä huomio kiinnittyisi lapsen poikkeuksellisuuteen. Sen sijaan käytän ilmaisuja kuten *sukupuolirajoja koetteleva lapsi* tai *sukupuolta haastava lapsi*.

3.4 Hyvinvointi

Hyvinvoinnin (*well-being*) käsitettä on lähestytty useiden tieteenalojen, kuten lääketieteen, psykologian ja sosiologian näkökulmasta. Käsitteenä se on monitulkintainen, eikä tutkimuksissaan aina tarjota sille yksiselitteistä määritelmää. Hyvinvointi voidaan käsittää yksilöä tai koko yhteisöä koskevaksi. Sen mittaamisessa voidaan käyttää objektiivisia (esim. elinolot) tai subjektiivisia (yksilön oma kokemus) mittareita. Hyvinvointi liittyy läheisesti terveyden (*health*) ja elämänlaadun (*quality of life*) käsitteisiin. (Konu, 2002, 10–12.) Eri tutkimuksissa käsitteiden keskinäistä suhdetta lähestytään eri tavoin. Esimerkiksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttamassa Suomalaisten hyvinvointi 2014 -tutkimuksessa elämänlaatu katsotaan kattokäsitteeksi, jonka alle sijoittuvat koettu elämänlaatu ja terveys sekä psyykinen, fyysinen ja sosiaalinen hyvinvointi ja elinolot (Vaarama, Karvonen, Moisio, Kestilä & Muuri, 2014). Maailman terveysjärjestö (World Health Organization, WHO) puolestaan määrittelee terveyden ”täydelliseksi fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaksi, ei vain sairauden poissaoloksi” (WHO, 1995, 1). Hyvinvoinnin, terveyden ja elämänlaadun käsitteet voidaan siis joissain yhteyksissä nähdä keskenään rinnasteisina ja toisissa keskenään alisteisina.

Suomessa hyvinvoinnin osatekijöitä on määritellyt sosiologi Erik Allardt. Allardtin mukaan elämänlaadun käsite on tuotu mukaan hyvinvointikeskusteluun sen osoittamiseksi, että hyvinvointiin vaikuttavat muutkin kuin aineelliset tekijät. Hän lähestyy hyvinvointia tarpeiden tyydyttymisen näkökulmasta ja jaottelee hyvinvoinnin kolmeen osatekijään: *having* (elintaso), *loving* (yhteisölliset tai sosiaaliset suhteet) ja *being* (itsensä toteuttamisen muodot). Elintasossa (*having*) kysymys on siitä, millaisia resursseja, kuten ravintoa, terveyttä, asuinoloja, koulutusta ja tuloja ihmisellä on. Sosiaalisissa suhteissa (*loving*) olennaista puolestaan on, kuinka ihminen käyttäytyy suhteessa muihin. Lähtökohtana on ihmisen tarve kuulua sosiaaliseen

verkostoon ja olla symmetrisissä ystävyys- ja rakkaussuhteissa, joissa on mahdollista antaa ja vastaanottaa hellyyttä sekä tulla ymmärretyksi. Itsensä toteuttaminen (being) sen sijaan sisältää sen, mitä ihminen on suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan: onko hänellä mahdollisuus toteuttaa itseään, tulla tunnustetuksi ja arvostetuksi ja osallistua vapaa-ajan toimintaan ja poliittiseen päätöksentekoon. Allardt asettaa fysiologisten tarpeiden täyttymisen hyvinvoinnin lähtökohdaksi Maslow'n tarvehierarkiaan viitaten. (Allardt, 1976, 18, 37–49.)

Maailman terveysjärjestö WHO:n määritelmän mukaan elämänlaatu määrittyy monimutkaisten fyysisten, psyykkisten, sosiaalisten, elinympäristöllisten ja uskomuksellisten osatekijöiden kautta. Se on yksilön näkemys asemastaan suhteessa ympäröivään kulttuuriin ja arvoihin sekä omiin tavoitteisiinsa ja odotuksiinsa. (WHO, 1997, 1.) WHOQOL -mittarissa elämänlaadun osatekijät ovat osittain samoja kuin Allardtin hyvinvointimallissa. Fyysiseen terveyteen lasketaan kuuluvaksi elinvoimaisuus, uni ja lepo sekä kivun ja epämukavuuden puuttuminen. Sen sijaan muut fyysiset tekijät, kuten koulutus, turvallisuus, taloudelliset resurssit, ravinto ja asuminen luokitellaan ympäristöllisiin osatekijöihin. Psykologisiin osatekijöihin kuuluvat tunteet, kehonkuva, itsetunto ja esimerkiksi ajattelu ja oppiminen. Sosiaalisiin suhteisiin taas luokitellaan henkilökohtaisten suhteiden ja sosiaalisen tuen ohella seksuaalinen aktiivisuus. Lisäksi elämänlaadun mittareita ovat henkilökohtaiset uskomukset, hengellisyys tai uskonto ja itsenäisyys, joka pitää sisällään esimerkiksi päivittäisen aktiivisuuden, työkyvyn ja riippuvuudet lääkkeistä. (WHO, 1997, 4.) Vaikka WHOQOL -mittari käsittelee elämänlaatua, osatekijät voidaan mielestäni nähdä myös hyvinvointia määrittävinä. Myös WHO:n dokumentissa elämänlaadun, hyvinvoinnin ja terveyden käsitteitä käytetään sekaisin niiden suhdetta tarkemmin määrittelemättä.

Koska mielenkiintoni kohteena ovat peruskoulun mahdollisuudet edistää sukupuolivähemmistöjen hyvinvointia, katson tarpeelliseksi myös tarkastella sitä, kuinka hyvinvointi koulutyöskentelyä ohjaavissa asiakirjoissa näyttäytyy. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet on koulutoimintaa säätelevä normatiivinen dokumentti. Vuonna 2016 voimaan tulleissa perusteiden mukaan perusopetuksen tehtävänä on huolehtia lapsen kokonaisvaltaisesta kasvusta ja hyvinvoinnista yhteistyössä kotien kanssa (Opetushallitus, 2014, 16). Hyvinvoinnin edistäminen tuodaan opetussuunnitelman perusteissa esille osana sivistystä. Hyvinvointia edistäviksi tekijöiksi mainitaan muun muassa ihmisten välinen vuorovaikutus, koulun monipuoliset toimintatavat, inhimillinen pääoma eli osaaminen sekä koulun ja kodin yhteistyö (Opetushallitus, 2014, 16–17, 25, 34). Vaikka hyvinvoinnin edistäminen korostuu opetussuunnitelman perusteissa, itse hyvinvoinnin käsite ja sen osatekijät jäävät vaille määrittelyä. Vaikuttaa kui-

tenkin siltä, että opetussuunnitelman perusteissakin hyvinvointi nähdään ainakin osittain ihmisten välisissä yhteyksissä rakentuvana. Lisäksi koulutus, osaaminen, sivistys ja hyvinvointi nähdään toisiinsa kytköksissä olevina.

Hyvinvointi ja sitä määrittelevät tekijät saavat teoriasta ja tutkimuksesta riippuen erilaisia määritteitä. Konun (2002) mukaan hyvinvointiteorioiden näkemykset siitä, tulisiko keskittyä yksilön vai yhteisön näkökulmaan, tai objektiiviseen vai subjektiiviseen hyvinvointiin, vaihtelevat. Kaikille teorioille vaikuttaa silti olevan yhteistä se, että hyvinvointi nähdään hyvänä ja positiivisena, tai ainakin negatiivisen puuttumisena (Konu, 2002,21). Tässä tutkimuksessa en tarkastele sukupuolivähemmistöjen hyvinvointia minkään yksittäisen hyvinvointiteorian tai -mittarin kautta. Koin haastavaksi pitäytyä yhdessä teoriassa, sillä myös käyttämässäni aineistossa määrittelyt hyvinvoinnille vaihtelevat, eikä kaikkia osatekijöitä, kuten aineellisia resursseja, välttämättä huomioida lainkaan. Sen sijaan tarkastelen vähemmistöjen hyvinvointia yleisellä tasolla ja pyrin tuomaan ilmi useissa tutkimuksissa esiin nousevia teemoja. Tunnistan hyvinvoinnin positiiviseksi ja tavoiteltavaksikin asiaksi, johon vaikuttavat monisyisin tavoin henkilön oma keho ja mieli, suhteet muihin ihmisiin ja fyysisen elinympäristön tuomat resurssit ja rajoitteet.

4. Sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvoinnista

Tässä luvussa pyrin luomaan yleiskuvan siitä, millaisena sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointi näyttää kirjallisuuden perusteella Suomessa ja muualla länsimaissa. Olen jakanut tekstin alalukuihin sen mukaan, millaisia teemoja aineistona käyttämästäni kirjallisuudesta nousee esiin. Olen pyrkinyt tuomaan esiin erilaisia hyvinvoinnin ulottuvuuksia fyysisestä terveydestä psyykkisiin, sosiaalisiin ja elinympäristöllisiin vaikuttimiin sen mukaan, miten lähdekirjallisuudessa näitä on käsitelty.

4.1 Moninaisuutta vai sairautta?

Yksi olennaisimmista transihmisten ja intersukupuolisten henkilöiden hyvinvointia koskevista kysymyksistä on se, onko itse sukupuolen moninaisuus sairaus. Länsimaissa sekä intersukupuolisuus että transidentiteetti on katsottu normaalista poikkeaviksi häiriöiksi tai psyykkisiksi sairauksiksi, joita on pyritty muokkaamaan normatiivisempaan suuntaan kirurgisilla toimenpiteillä, hormonihoidoilla ja käyttäytymisterapialla (Huuska, 2011, 228–232). Suomessa transsukupuolisuuden katsotaan yhä kuuluvan WHO:n laatiman ICD-10-sairausluokituksen alle, ja se luokitellaan persoonallisuus- ja käyttäytymishäiriöihin kuuluvaksi sukupuoli-identiteetin häiriöksi. Transvestisuuskin luokiteltiin Suomessa sairaudeksi vuoteen 2011 asti, jolloin se poistettiin kansallisesta tautiluokituksesta. (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 12–13.)

Transidentiteetin patologisointia on kuitenkin kritisoitu voimakkaasti. Tautiluokituksen purkamista on vaatinut muun muassa asiantuntijajärjestö WPATH, jonka mukaan transidentiteetti on yleinen ja inhimillinen ilmiö. Patologisoinnin sijaan tulisi pyrkiä vahvistamaan henkilön identiteettiä ja lieventämään mahdollista sukupuolidysforiaa. (Coleman et Al., 2012, 168.) Myös Suomessa käydään keskustelua siitä, tulisiko hoitosuosituksia muuttaa. Tuoreemmassa DSM 5 -sairausluokituksessa puhutaan sukupuoli-identiteetin häiriön sijaan sukupuolidysforiasta. Tällöin ongelmana ei pidetä itse trans-identiteettiä, vaan ahdistusta ja epä mukavuutta, joka seuraa kehon ja identiteetin välisestä ristiriidasta. (Kaltiala-Heino et al., 2015, 367–368.)

Suomessa myös alaikäiselle voidaan tehdä transsukupuolisuuteen liittyviä tutkimuksia ja hoitoja. Lasten kohdalla sukupuolenkorjaushoitoihin ei ryhdytä, mitä perustellaan lapsuusiän sukupuoli-identiteetin vakiintumattomuudella. (Kaltiala-Heino, Mattila, Kärnä & Joutsenniemi, 2015, 369–370.) Kuitenkin vain harvalle transhoitoihin hakeutuneelle nuorellekaan on toteutettu niitä (Suhonen, 2014, 182). Juridisen sukupuolen muuttaminen edellyttää lisäksi 18

vuoden ikää. Nuorelle, joka joutuu mahdollisesti vuosia elämään vääräksi kokemassaan sukupuoli-
puolella, odottaminen voi olla turhauttavaa ja raskasta. Lisäksi moni kokee nöyryyttävänä
sen, että korjausprosessia varten on hankittava diagnoosi. (Taavetti, 2015, 130.) Muun muassa
ihmisoikeusjärjestö Amnesty International on ottanut kantaa sen puolesta, että Suomi antaisi
myös alaikäisille trans-ihmisille mahdollisuuden muuttaa juridista sukupuoltaan (Amnesty
International, 2014, 92).

Transihmisyyden ohella intersukupuolisuutta on pidetty pitkään häiriönä biologisen sukupuoli-
puolen normaalissa kehityksessä. Lääketieteessä käytössä on termi DSD (*disorders of sex deve-*
lopment) (Huuska, 2011, 224.) Suomessa intersukupuolisille lapsille tehdään terveyden kan-
nalta välttämättömiä kirurgisia toimenpiteitä heti syntymän jälkeen, ja lähtökohtana on lapsen
etu. Toisaalta näkemys siitä vaihtelee. Genitaalit on varsinkin aiemmin pyritty muokkaamaan
juridisen sukupuolen mukaisiksi ensimmäisinä elinkuukausina, ja lapsi kasvatamaan valit-
tuun sukupuoliin ensimmäisten 1,5 elinvuoden aikana (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012,
27). Behavioristisessa hoitoajattelussa sukupuolen variaatio on nähty sosiaalisena traumana,
joka häivyttämällä lasta on mahdollista suojella negatiiviselta kohtelulta. Ajattelutapa lähti
liikkeelle 1950-luvun Yhdysvalloista, josta se levisi nopeasti kaikkialle länsimaihin. (Huuska,
2011, 228–232).

Nykyään intersukupuolisten lasten leikkaushoitojen tarpeesta kiistellään, eivätkä kaikki lääkä-
rit suostu operoimaan lasta ennen kuin tämän oma sukupuoli-identiteetti käy ilmi. Terveille
lapsille tehtyjä leikkaushoitoja voidaan pitää esteettisenä kirurgiana. Lisäksi on todettu, että
yhdeksän kymmenestä intersukupuolisesta lapsesta määritellään tytöksi. (Tasa-
arvovaltuutetun toimisto, 2012, 27–28.) Valtakunnallinen sosiaali- ja terveystieteiden
neuvottelukunta ETENE on kannanotossaan todennut, että intersukupuolisten lasten itsemää-
räämis-oikeutta tulisi kunnioittaa ja lapselle tulisi toteuttaa vain terveyden kannalta välttämät-
tömiä leikkaushoitoja ennen kuin tämä pystyy itse määrittelemään sukupuolensa. Neuvottelu-
kunta myös linjaa, että vanhemmille sekä kasvatus- ja terveystieteiden ammattilaisille on annetta-
va monipuolista tietoa intersukupuolisuudesta. Lisäksi se kehottaa herättämään keskustelua
siitä, onko sukupuolitettu henkilötunnus Suomessa tarpeellinen. (ETENE, 2016, 4–5.) Myös
sukupuolivähemmistöjen *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 12) on kommentoinut, että
intersukupuolisilla lapsilla ja nuorilla tulee olla oikeus vaikuttaa heitä koskeviin hoitoihin.

Sukupuolen moninaisuutta ei kenties ole hedelmällistä leimata sairaudeksi, kun pyritään edis-
tämään sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointia. Kuitenkin ilmiön

patologisointi on totta tämän päivän Suomessa, ja sillä on kirjallisuuden perusteella negatiivisia vaikutuksia vähemmistöjen kohteluun. Tasa-arvovaltuutetun toimiston (2012, 26) haastatelmien transihmisten mukaan transsukupuolisuuden luokittelu mielenterveyden häiriöksi on johtanut ongelmiin terveystalvelujen käytössä, kun esimerkiksi transnuorelta on vaadittu syntymäsuupuolen mukaista pukeutumista edellytyksenä nuorisopsykiatriselta osastolta kotiutumiselle. Ajatus sukupuolen moninaisuudesta sairautena voi myös vaikuttaa laajemmin ihmisten asenteisiin ja vähemmistöjen kohteluun. Huotarin et al. (2011, 78) kyselyyn vastanneiden hlbtu-nuorten mukaan sairaaksi tai häiriintyneeksi leimaaminen oli yleinen vähemmistöihin kohdistuvan syrjinnän muoto. Myös osa transnuorista kokee transtaustansa nimenomaan ongelmalliseksi elämänvaiheeksi tai häiriöksi, vaikka moni pitää sitä positiivisena identiteettinä (Taavetti, 2015, 27). Saattaa siis olla, että sairausluokittelulla on kielteisiä vaikutuksia sekä henkilöiden itseään koskeviin käsityksiin että yhteiskunnan asenteisiin ja käytäntöihin.

4.2 Ympäristön asenteet

Voisi tuntua loogiselta lähestyä sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointia heistä itsestään, fyysisistä kehoista ja psykologiasta käsin. Kirjallisuuden perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että sukupuolivähemmistöön kuuluvan nuoren hyvinvointi rakentuu usein sosiaalisten osatekijöiden vaikutuksesta, ikään kuin ulkoa sisälle päin. Tästä syystä tarkastelen aluksi hyvinvoinnin ympäristöllistä ja sosiaalista ulottuvuutta.

Ensinnäkin vaikuttaa siltä, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointiin vaikuttavat yhteiskunnalliset normit ja rakenteet. Normit ovat yhteiskunnassa vallitsevia ajattelutapoja ja kirjoittamia sääntöjä siitä, millaisia ihmiset ovat tai millaisia heidän tulisi olla. Ne voivat koskea sukupuolta tai jotain muuta ihmisyyden ulottuvuutta, kuten seksuaalisuutta, uskontoa tai toimintakykyä. Normien rikkomisesta saattaa seurata sanktioita, kuten syrjintää, ulossulkemista tai kiusaamista. (Karvinen, 2016, 14; Saarikoski, Kovero & Wickman, 2013, 10.) Sukpuolivähemmistöjen elämää koskettavat varsinkin sukupuoli- ja cis-normit. Setan (2016) mukaan sukupuolinnormilla tarkoitetaan sitä, että ihmiset jakautuvat biologian perusteella miehiin ja naisiin, ja heidän tulee käyttäytyä miehelle tai naiselle oletetulla tavalla. Cis-normi puolestaan tarkoittaa oletusta, jonka mukaan kaikki kokevat heille syntymässä määritellyn sukupuolen omakseen.

Alangon (2014, 43) tutkimukseen vastanneet hlbtqi-nuoret kokivat, että yhteiskunnassa vallitsee kielteisiä ja ongelmallisia asenteita koskien sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä. Tasa-

arvovaltuutetun toimiston (2012, 17) haastattelemat sukupuolivähemmistöjen edustajat toisaalta totesivat, että yhteiskunnalliset asenteet ovat muuttuneet viime aikoina positiivisempaan suuntaan. Myös Taavetin (2015, 140) tutkimukseen osallistuneiden nuorten mukaan ilmapiiri on muuttunut huomattavasti myönteisempään suuntaan. Alangon (2014, 11) mukaan Suomessa onkin 2000-luvulla tehty lakimuutoksia, jotka parantavat vähemmistöjen asemaa, ja aiheeseen liittyvä keskustelu on helpottunut. Toisaalta medioissa käytävä keskustelu on yhä usein hyökkäävää, kyseenalaistavaa tai tuomitsevaa. Sukupuolen moninaisuus on joka tapauksessa yhteiskunnassamme vielä varsin näkymätön ilmiö (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 16). Ilmiön näkymättömyys saattaa johtaa siihen, että sukupuoliristiriitaa kokeva lapsi tai nuori luulee olevansa ainoa, jota asia koskee (Suhonen, 2014, 186).

Sukupuolivähemmistöihin kohdistuvat ennakkoluuloiset ja asenteet saattavat näkyä rakenteellisena syrjintänä esimerkiksi lainsäädännössä. Suomessa on voimassa kansainvälisesti poikkeuksellinen vaatimus transsukupuolisen henkilön sterilisaatioon ennen juridisen sukupuolen vahvistamista. Vaatimusta on kritisoitu voimakkaasti ja nimitetty ihmisoikeuksien vastaiseksi. Lisäksi kritiikkiä on herättänyt se, ettei lakia ole säädetty perustuslainsäätämisyksityksessä siitä huolimatta, että se puuttuu ihmisen perusoikeuksiin. (Tasa-arvovaltuutetun toimisto, 2012, 18.) Myös valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta on ottanut kantaa sterilisaatiovaatimukseen ja pitää sitä ihmisoikeuksia ja perustuslain mukaista henkilökohtaista koskemattomuutta loukkaavana (ETENE 2012, 2). Vaikka juridisen sukupuolen vahvistaminen ja sitä kautta steriliteetti vaatimus ei kosketa alle 18-vuotiaita lapsia ja nuoria, kertoo se ehkä laajemmin sukupuolivähemmistöihin kohdistuvista asenteista. Sukupuolivähemmistönuorten *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 24) on ottanut kantaa steriliteetti vaatimuksen poistamiseksi lainsäädännöstä.

Negatiivisten asenteiden lisäksi sukupuolivähemmistöön kuuluvat nuorten hyvinvointiin vaikuttaa heidän kohtaamansa syrjintä, ahdistelu ja häirintä. Syrjinnällä tarkoitetaan ihmisten erottelua heidän sisäsyntyisten ominaisuuksiensa perusteella (Huotari et al., 2011, 10). Ahdistelu puolestaan on henkilön tai ryhmän loukkaamista alentavalla tai vihamielisellä käytöksellä. (Alanko, 2014, 40). Häirintä taas voidaan määritellä teoksi, joilla luodaan nöyryyttävä, uhkaava, vihamielinen, halventava tai ahdistava ilmapiiri (Jääskeläinen et. al 2015, 14–15). Transihmisiin kohdistuvasta kielteisestä suhtautumisesta, kuten syrjinnästä tai väkivallasta, käytetään nimitystä *transfobia*. Taustalla saattaa olla aiheeseen liittyvää pelkoa, inhoa, vihaa ja tietämättömyyttä. (Alanko, 2014, 11.)

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret kohtaavat kielteistä kohtelua muita useammin. Se voi olla esimerkiksi nimitelyä, huhujen levittämistä, ulossulkemista, pilkkaa tai fyysisen koskemattomuuden loukkaamista (Huotari et al., 2011, 129; Karvinen, 2010, 121; Suhonen, 2014, 181). Alangon (2014) tutkimukseen osallistuneista transnuorista jopa 80 % ilmoitti kokeneensa ei-seksuaalista tai seksuaalista sanallista häirintää tai fyysistä seksuaalista häirintää. Fyysisen, psyykkisen, seksuaalisen ja hengellisen väkivallan uhreja oli niin ikään enemmän kuin cis-nuorissa, ja kaiken tyyppisellä väkivallalla koettiin olevan yhteys sukupuolen ilmaisuun. (Alanko, 2014, 41–43.) Myös kansainvälisissä tutkimuksissa on osoitettu sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten suurempi riski kohdata syrjintää ja väkivaltaa (mm. Higa et al., 2014, 17).

Sosiaalisissa suhteissa tapahtuvalla syrjinnällä, häirinnällä, ulossulkemisella ja muulla kielteisellä kohtelulla on negatiivisia vaikutuksia henkilön hyvinvointiin. Se voi johtaa muun muassa itsetunnon laskuun, masennukseen, sosiaaliseen eristäytymiseen, päihdeongelmiin tai jopa itsemurhaan. (Coleman et al., 2013, 168; Karvinen, 2010, 121–122.) *Vähemmistöstressillä* tarkoitetaan negatiivisia vaikutuksia, joita yksilölle seuraa johtuen sukupuolivähemmistöihin liitetystä stigmasta, ennakkoluuloista, syrjinnästä ja ahdistelusta. Nämä oireet ovat kuitenkin sosiaalisesti aiheutettuja, eivätkä johdu henkilön identiteetistä sinänsä. (Coleman et al., 2013, 168.) Jo pelko syrjinnästä voi johtaa eristymiseen muista. Nuoret pyrkivät vapaa-ajallaan liikkumaan ympäristöissä, joissa he kokevat olonsa turvalliseksi. Kosciw et al. (2016, 13) ja Taavetti (2015, 99) tuovat tutkimuksissaan ilmi sitä, että nuoret välttelevät vapaa-ajallaan tilanteita ja paikkoja, joissa he saattaisivat kohdata syrjintää, mikä saattaa rajata pois mielekkäitä harrastuksia ja sosiaalisia yhteyksiä.

Niistä ympäristöistä, joissa nuoret liikkuvat, internetillä on tutkimuksissa todettu olevan suuri merkitys varsinkin hlbtu-nuorille. Internet on merkityksellinen tiedon lähteenä, keskusteluforumina ja itseilmaisun kanavana. Yksikään Alangon (2014, 33) tutkimukseen vastanneista transnuorista ei ollut kohdannut negatiivista kohtelua ollessaan verkossa avoin sukupuoli-identiteetistään, ja suurin osa oli saanut sieltä tukea. Myös Taavetin (2015, 106–108) tutkimukseen osallistuneet nuoret toivat esiin netin suuren merkityksen itseä koskevan tiedon ja vertaistuen lähteenä ja sukupuolikokeilujen mahdollistajana. Verkossa ollessaan nuoret voivat valita, millä sivustoilla liikkuvat ja mitä keskustelunaiheita ottavat esille. Toisaalta transnuoret saattavat kohdata internetissä cis-sukupuolisia useammin häirintää ja hyväksikäyttöyrityksiä (Alanko, 2014, 33).

Kirjallisuuden perusteella vaikuttaa siltä, että ympäristön negatiiviset asenteet ja kielteinen kohtelu leimaavat monen sukupuolivähemmistöön kuuluvan nuoren elämää. Täytyy kuitenkin huomioida, etteivät kaikki sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaa syrjintää (Alanko, 2014, 10; Huotari et al., 2011, 129). Useissa tutkimuksissa on myös tietoisesti pyritty kerräämään nuorten syrjintäkokemuksia, mikä saattaa vaikuttaa käsityksiimme ilmiön yleisyydestä. Toisaalta kielteisellä ilmapiirillä ja kohtelulla on vaikutusta monen nuoren hyvinvointiin, joten se tulisi ottaa vakavasti.

4.3 Suhteet läheisiin

Kirjallisuuden perusteella vaikuttaa siltä, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla nuorilla on muita enemmän ongelmia perhesuhteissaan. Alangon (2014, 21–23) kyselyyn osallistuneet transnuoret ilmoittivat suhteet perheenjäseniin ja sukulaisiin selkeästi huonommiksi kuin cis-sukupuoliset tutkimukseen vastanneet. Moni ilmoitti ainakin joskus kokeneensa kiusaamista tai huonoa kohtelua kotonaan. Osa Taavetin (2015, 49) tutkimukseen osallistuneista transnuorista suunnitteli kotoa muuttamista varhain, jo peruskoulun jälkeen, jotta saisi enemmän tilaa ilmaista sukupuoltaan. Higan et al. (2014, 14) tutkimukseen osallistuneet hlbt-nuoret myös pelkäsivät perheenjäsenten reaktiota heidän identiteettiinsä ja välttelivät sen esilletuloa. Suhosen (2014, 180) mukaan monen transnuoren suhdetta vanhempiinsa kuvaakin salaisuuden ylläpitäminen.

Lapsen tai nuoren normista poikkeava sukupuoli-ilmaisu tai -identiteetti saattaa herättää vanhemmassa voimakkaan reaktion. Se voi olla hämmennystä, järkytystä, syyllisyyttä tai pettymystä (Suhonen, 2014, 183.) Vanhempien reaktiona saattaa olla lapsen identiteettipohdinnan kuittaaminen ohimenevänä vaiheena (Brill, 2008, 16). Toisaalta lapselta voidaan edellyttää identiteetin salaamista esimerkiksi sukulaiselta (Huuska, 2011, 234; Taavetti, 2015, 47). Osa vanhemmista pyrkii ohjaamaan lapsen sukupuolen ilmaisua normatiivisempaan suuntaan myös suojellakseen tätä ympäristön reaktioilta (Huuska, 2011, 236–237). Tänä päivänä lapsen ohjaamista toimimaan syntymässä määritellyn sukupuolen mukaisesti pidetään usein vahingollisena. Avoimella kasvusuunnalla tarkoitetaan sitä, että lapsi saa olla oma itsensä kaikissa tilanteissa. (Karvinen, 2010, 114–115.) Jos lapselle tai nuorelle, jolla on vahva kokemus identiteetistään, viestitään että kyseessä on ohimenevä vaihe, se voi herättää tunteen, ettei tulevaisuutta edes ole (Taavetti, 148).

Huuskan (2011) mukaan kasvava lapsi peilaa itseään suhteessa muiden käsityksiin hänestä. Käsitukseen itsestä liittyy usein tunnetta, joka voi olla esimerkiksi ylpeyttä tai häpeää. Itsearvostuksen kehittymiseksi lapsi tarvitsee empatiaa ja tarpeidensa huomioimista. Kun lapsi ilmaisee sukupuolta epätyypillisesti, hän voi saada ympäristöstään kielteisiä reaktioita. Vanhemmat voivat yrittää suojella lastaan yrittämällä ohjata tämän sukupuolenilmaisua normatiivisempaan suuntaan, tai heillä saattaa olla lapsen maskuliinisuutta tai feminiinisuutta koskevia toiveita, joita lapsi ei täytä. Jos lapselle syntyy tunne, ettei hän kelpaa vanhemmilleen sellaisena kuin on, hänelle saattaa kehittyä kielteisiä toimintamalleja. Lapsi saattaa vetäytyä, hänen itsetuntonsa voi laskea tai hän saattaa kehittää itseä rajoittavia tai rankaisevia toimintoja pyrkien piilottamaan sukupuolikokemustaan. Häpeän tunne itsestä voi muuttua myös aggressiivisuudeksi tai masentuneisuudeksi. Kielteinen kokemus omista vanhemmista korreloi vahvasti aikuisiällä esiintyvien mielenterveysongelmien kanssa. (Huuska, 2011, 236–237.)

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilta nuorilta puuttuu muita nuoria useammin jokin osa sosiaalisesta tukiverkostaan – joko vanhempien, ystävien tai ammattilaisten hyväksyntä (Taavetti, 2015, 149). Alangon (2014) mukaan nuoren läheiseen ympäristöön kuuluvat ihmiset ovat tämän tärkein tuen lähde. Ystävät ja seurustelukumppanit nuori voi valita, mutta perhettään ei. Vanhempien hyväksyvä ja rakastava suhtautumistapa lapseen on hyvinvoinnin, psyykkisen terveyden ja kelvollisuuden tunteen perusta, mutta muillakin lähipiiriin kuuluvilla on tehtävä huolehtia nuoresta ja viestiä tälle hyväksyntäänsä. (Alanko, 2014, 21–23.) Vanhemman tunnereaktiot lapsen sukupuolen variaatiota kohtaan ovat inhimillisiä, mutta lapsen tai nuoren ei tulisi joutua kantamaan taakkaa niistä. Vanhemmalle keskusteluapua, tukea ja tietoa tarjoava ammattilainen voi sen sijaan olla keskeisessä asemassa tilanteen helpottamiseksi. (Suhonen, 2014, 183.)

Positiivista on se, että suuri osa nuorista kokee myös suhteet perheenjäseniinsä hyväksi (Alanko, 2014, 21–24). Varsinkin sisaruksilta voidaan saada tukea (Higa et al., 2014, 14). Lisäksi ystävyysuhteet koetaan hyvin myönteisinä. Alangon (2014, 21–24) kyselyyn vastanneet nuoret kokivat suhteet ystäviin ja seurustelukumppaneihin yhtä hyväksi kuin cis-sukupuoliset nuoretkin. Tämä on merkittävää, sillä nuorten mukaan ystävät ja vertaiset muodostavat heille tärkeimmän viitekehysten. Myös Taavetin (2015, 57) tutkimukseen osallistuneet nuoret kokivat, että kaverien suhtautuminen sukupuolen moninaisuuteen oli hyväksyvä. Toisaalta osa Alangon (2014, 25) tutkimukseen vastanneista transnuorista koki yksinäisyyttä sekä tyytymättömyyttä ja huolta ystävyysuhteiden määrästä ja laadusta. Niin ikään osa Taavetin (2015, 58) tutkimukseen osallistuneista nuorista pelkäsi, etteivät ystävät hyväksyisi heidän identiteettiään

tai että ystävyys jollain tapaa muuttuisi asian ilmi tulon vuoksi. Higan et al. (2014, 14) tutkimuksessa hlbt-nuorten vertaissuhteet kuitenkin koettiin hyvinvoinnin kannalta enemmän positiivisiksi kuin negatiivisiksi. Erityisen tärkeiksi koettiin suhteet muihin vähemmistöön kuuluiin nuoriin.

4.4 Tyytyväisyys omaan kehoon ja terveyteen

Kirjallisuudessa tuodaan vain vähän esille sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten fyysistä hyvinvointia. Alangon (2014) tutkimus on nähdäkseni suomalaisessa kirjallisuudessa ainoa, jossa on selvitetty esimerkiksi hlbt-nuorten painoon, uni- ja ruokailutottumuksiin ja päihteidenkäyttöön liittyviä seikkoja. Unenlaadussa ja ruokailu- ja liikuntatottumuksissa ei ollut eroa hlbt-nuorten ja hetero/cis-vastaajien välillä, ja unenlaatu koettiin melko heikoksi. Transnuorilla esiintyi vähemmän tupakointia ja päihteidenkäyttöä kuin cis-sukupuolisilla nuorilla. Tutkimuksessa kysyttiin tosin vain nuorten subjektiivisia kokemuksia päihteidenkäytöstään, ei todellisia lukuja, eivätkä tulokset ole välttämättä vertailukelpoisia. Vaikka Alangon kyselyyn vastanneiden transnuorten painoindeksi (BMI, Body Mass Index) ei ollut cis-nuorten verrokkiryhmää suurempi, he olivat tyytymättömämpiä painoonsa ja pitivät itseään useammin ylipainoisena. (Alanko, 2014, 35–36.)

Joskus nuorella voi olla voimakkaankin ristiriitaisia tunteita omasta kehosta. *Sukupuoliristiriidalla tai -dysforialla* (gender dysphoria) tarkoitetaan ahdistusta, joka seuraa henkilön identiteetin ja hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen välisestä ristiriidasta (Coleman et al., 2013, 168). Sukupuolidysforia voidaan jakaa sosiaaliseen dysforiaan ja kehodysforiaan, joista jälkimmäisellä tarkoitetaan kehon sukupuolittuneista piirteistä johtuvaa ahdistusta. (Seta, 2016.) Ahdistusta on yleensä mahdollista helpottaa ja henkilön hyvinvointia parantaa erilaisilla hoidoilla. Nämä voivat pitää sisällään kehon muokkaamista hormoneilla tai leikkaushoidoilla maskuliinisempaan tai feminiinisempään suuntaan, mutta tämä ei kaikkien kohdalla ole välttämätöntä. Kaikki sukupuolivähemmistöihin kuuluvat eivät myöskään koe sukupuoliristiriitaa. (Coleman et al., 2013, 168.) Noin kolme neljästä Alangon (2014, 18) kyselyyn vastanneesta transnuoresta suunnitteli kehonsa korjaamista paremmin sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi.

Intersukupuolisten lasten ja nuorten fyysiseen terveyteen liittyy omat seikkansa. Varsinkin murrosiän alkaessa hormonitoiminnan kiihtyminen voi saada aikaan yllättäviä muutoksia heidän kehoissaan. Intersukupuolisille nuorille oma kehollinen erilaisuus ja ikätovereista poik-

keava kasvuvauhti voivatkin muodostua raskaiksi. Useat tarvitsevat lapsesta asti hormonihoidoita, ja murrosiässä vielä ylimääräisiä tukihoidoita. (Vilka, 2010, 28.) Sukupuolivähemmistöjen fyysiseen terveyteen, kuten myös sosiaaliseen hyvinvointiin saattaa vaikuttaa negatiivisesti se, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret välttelevät tiettyjä liikuntaharrastuksia syrjinnän pelosta tai esimerkiksi siksi, että sukupuolitetut tilat aiheuttavat ahdistusta (Taavetti, 2015, 100–101). Myös Zeeman et al. (2017, 389–390) havaitsivat, että vaikka transnuorilla oli toiveita osallistua liikuntaharrastuksiin, urheilussa ja esimerkiksi joukkueiden muodostuksessa pätevät kahtiajaot johtivat niistä pois jäämiseen.

Alangon (2014) tutkimukseen vastanneet hlbti-nuoret kokivat terveytensä muuta väestöä heikommaksi, ja transnuoret olivat siihen muita vastaajia tyytymättömämpiä. Tyytymättömyys kuitenkin korreloi sen kanssa, millaiset mahdollisuudet henkilöllä oli sukupuolensa ilmaisuun. Toisin sanoen nuori oli sitä tyytymättömämpi terveyteensä, mitä heikommät mahdollisuudet hänellä oli ilmaista sukupuoltaan. Transidentiteetin omaaminen ei siis yksin johtanut tyytymättömyyden tunteeseen. (Alanko, 2014, 35). Vaikuttaakin siltä, että myös fyysisistä hyvinvointia ja koettua terveyttä määräävät osin ympäristöstä johtuvat tekijät.

4.5 Psykkinen hyvinvointi

Sukupuolivähemmistöön kuuluvilla nuorilla vaikuttaa esiintyvän muita enemmän mielenterveyden ongelmia ja itsetuhoista käyttäytymistä (Alanko, 2014, 37–39; Grossman & D’Augelli, 2007, 534–535; Nodin et al., 2015, 47). Tämä voi johtua siitä, että heillä on vähemmän myönteisiä esikuvia, he joutuvat salaamaan ja selittelemään identiteettiään ja kohtaavat muita useammin syrjintää ja kiusaamista. (Alanko, 2014, 37–38; Coleman et al., 2013, 168). Kosciw et al. (2016, 48) toteavat, että sukupuolenilmaisuun liittyvä kiusaaminen ja häirintä lisäsivät heidän tutkimukseensa osallistuneiden yhdysvaltalaisnuorten masennusoireita ja itsetunnon laskua. Alangon (2014, 37) tutkimukseen osallistuneet transnuoret kokivat cis-sukupuolisia vastaajia useammin ahdistusta, masennusoireita ja stressiä, ja heidän itsetuntonsa oli heikompi. Kuten koettu terveys, psykkinen hyvinvointi korreloi sen kanssa, kuinka tyytyväisiä nuoret olivat sukupuolenkorjausprosessiinsa sekä mahdollisuuksiinsa ilmaista sukupuoltaan.

Huuskan (2011) mukaan sukupuolta haastaville lapsille kehittyy usein erilaisia salaisuuksien kehiä. Lapsi voi elää fantasiamaailmoissa, joissa hän saa olla toivomaansa sukupuolta. Kokeemus omasta erilaisuudesta voi johtaa defenssinä myös paremmuuden tunteeseen suhteessa

muihin. Lapsi saattaa sosiaalisissa tilanteissa salata biologisen sukupuolensa, joka voi aiheuttaa häpeää, tai toisaalta perhekin saattaa rajoittaa tai estää sukupuolen ilmaisua. Salaisuuksien kehiä tulisi pyrkiä purkamaan. (Huuska, 2011, 234.) Kehitystä vaarantavat keinot ovat sitä harvinaisempia, mitä ymmärtäväisemmin ja hyväksyvämmiin kasvuympäristössä suhtaudutaan sukupuolta haastavaan lapseen (Huuska & Karvinen, 2012, 41). Kasvuajana saatu psykologinen tuki näyttäisi olevan tarpeen varsinkin intersukupuolisille lapsille ja nuorille, sillä sen on todettu vähentäneen nuoruusiän vaikeita mielenterveysongelmia jopa puolella. Myös rehellinen keskustelu kehosta, sukupuoli-identiteetistä ja seksuaalisuudesta voi auttaa terveen suhteen luomisessa itseen (Huuska, 2011, 234–235.)

Identiteetin salailu ei rajoitu vain lapsuuteen, vaan moni sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori rajoittaa identiteettinsä paljastamista muille. Huotarinen, Törmän & Tuokkolan (2011, 71) haastattelemista hlbtu-nuorista suuri osa salasi identiteettinsä esimerkiksi nimittelyn ja syrjinnän pelossa. Sukupuoli-identiteetin salaaminen voi olla monen tasoista. Se voi merkitä valehtelua omasta tilanteesta tai sitä, että nuori ei ota asiaa oma-aloitteisesti esiin, mutta kertoo kyllä kysyttäessä. (Taavetti, 2015, 35.) Higa et al. (2014, 13) tuovat esiin sen, että tarve piilottaa oma identiteetti syrjinnän pelossa sekä pelko identiteetin esille tulosta vaikuttavat voimakkaasti kielteisesti hlbtu-nuorten hyvinvointiin. Toisaalta Taavetti (2015, 35) huomauttaa, että oman identiteetin salaaminen voi olla myös toimijuutta tukeva asia, kun henkilöllä on mahdollisuus itse määrittellä, mitä itsestään kertoo muille.

Sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten psyykkiseen hyvinvointiin vaikuttaa liittyvän monenlaisia ongelmia, kuten kehoa koskevia ristiriitaisia tuntemuksia ja vähemmistöstressistä aiheutuvaa pahoinvointia. Alangon (2014, 10) mukaan suuri osa sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista voi kuitenkin hyvin, mikä viittaa siihen, että nuorten elämässä on vahvan itsetunnon ja sosiaalisten suhteiden tapaisia suojaavia tekijöitä. Zeeman, Aranda, Sherriff & Cocking (2017, 8) tuovat esiin usean transidentiteetin omaavan nuoren sinnikkyuden ja sen, kuinka ominaisuus suojaa heitä vastoinkäymisissä. Myös Taavetin (2015) tutkimuksen vastauksissa korostuu sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten vahvuus ja onnellisuus oman identiteetin löytämisestä. Vähemmistöasemassa oleminen vahvistaa ja ohjaa korjaamaan vääryyksiä. Lisäksi oman persoonallisen sukupuolityylin löytäminen saattaa suojata kulttuurissa vallitsevien negatiivisten sukupuoliroolien omaksumiselta. (Taavetti, 2015, 136.)

5. Peruskoulu sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden hyvinvoinnin edistäjänä

Tässä luvussa pyrin vastaamaan kysymykseen siitä, kuinka peruskoulu voi edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan hyvinvointia. Kaksi ensimmäistä alalukua perustelevat aiheen rajaustani nimenomaan koulun kontekstiin. Niissä kuvailen lyhyesti sukupuolen ilmenemistä suomalaisen peruskoulun arjessa ja erityispiirteitä, joita sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden koulukokemuksiin liittyy. Viimeisessä alaluvussa keskityn siihen, millaisia keinoja kouluilla on sukupuolivähemmistöjen hyvinvoinnin edistämiseksi.

5.1 Koulu tuottaa sukupuolta

Koulu on lapsille ja nuorille merkittävä paikka, jossa he viettävät suuren osan ajastaan osana vertaisyhteisöä (Kiilakoski, 2012, 8). Koulun merkitys myös korostuu sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointia koskevissa tutkimuksissa, vaikkei koulu olisikaan erityisesti tarkastelun kohteena (esim. Taavetti, 2015, 80). Suomalaisissa tutkimuksissa koulut näyttäytyvät sukupuolen suhteen hyvin normatiivisina ympäristöinä. Kouluissa esimerkiksi uusinnetaan yhteiskunnassa vallitsevia sukupuolistereotyyppioita ja käsityksiä sukupuolesta kaksijakoisena ilmiönä (Lehtonen, 2003, 237–244; Syrjäläinen & Kujala, 2010, 35). Vaikka suomalainen peruskoulu perustuu vahvasti sukupuolten tasa-arvon ajatukselle, sukupuolta itsessään ei juuri problematisoida kouluissa (Tainio, Palmu & Ikävalko, 2010, 13–14). Opetuksessa ja oppimateriaaleissa korostuu oletamus cis-sukupuolisuudesta ja heteroseksuaalisuudesta. Sukupuolen moninaisuutta tuodaan esiin harvoin, ja sen ei oleteta koskevan ketään paikalla olevaa henkilöä, vaan ”toisia”. (Lehtonen, 2003, 237–244; Taavetti, 2015, 83.)

Varhaislapsuudessa sukupuoliroolit voidaan nähdä joustavampina, mutta alakouluun tultaessa sukupuolten kahtiajako korostuu (Karvinen, 2010, 112; Lehtonen, 2010, 91; Taavetti, 2015, 82). Lapsilla voi olla myös omia kulttuurisia jäsentelyjä sukupuolille. Nämä voivat koskea esimerkiksi hiusten pituutta ja vaatteiden väriä, ja aiheuttaa osaltaan painetta tunnustautua joko tytöksi tai pojaksi. Lapset usein myös jakautuvat leikkimään oman sukupuoliryhmänsä sisällä, vaikka heillä olisikin toiveita muunlaiselle toiminnalle. Voimakkaasti sukupuolen kahtiajakoa korostavassa kouluympäristössä paine hyväksynnän saamiseksi ja yhteisön sukupuolisääntöihin muokkautumiseksi voi aiheuttaa ahdistusta. (Lehtonen, 2010, 91–92.) Sukupuoli-

rajoja koetteleva oppilas saattaa saada osakseen kummastelua, pilkkaa ja huutelua (Huotari et al., 2011, 56).

Vertaisyhteisön lisäksi sukupuolten kahtiajakoa saattavat korostaa koulun henkilökunta ja käytännöt. Oppilaita saatetaan jakaa henkilökunnan toimesta ryhmiin tai jonoihin sukupuolen perusteella, ja eri sukupuolta olevilta oppilailta voidaan odottaa erilaista toimintaa (Lehtonen, 2010, 91; Syrjäläinen & Kujala, 35). Koulujen sukupuolen mukaiset rooli- jaot saattavat korostua erityisesti juhlatilanteissa, kuten tanssiaisissa (Huotari et al., 2011, 58). Sosiaalisten tilanteiden lisäksi jaottelu sukupuoliin tulee ilmi koulun fyysisissä tiloissa. Esimerkiksi wc:t, pukuhuoneet ja suihkutilat on usein jaoteltu sukupuolten kahtiajaon mukaan, mikä saattaa olla sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan näkökulmasta ahdistavaa. (Taavetti, 2015, 82.) Toisaalta koulut ja opettajat eivät muodosta yhtenäistä ryhmää. Kouluissa sukupuoleen liittyviä normeja myös haastetaan, niin oppilaiden kuin henkilökunnan toimesta. (Lehtonen, 2003, 237–244; 2010, 97; Taavetti, 2015, 84–85.)

5.2 Sukupuolivähemmistöjen asema koulussa

Kirjallisuuden perusteella vaikuttaa siltä, että sukupuolivähemmistöjen olemassaolo kouluissa jää usein näkymättömiin. Tutkimusten mukaan sukupuolen moninaisuus ei näy koulujen oppimateriaaleissa tai opetuksessa (Huotari et al., 2011, 57; Lehtonen, 2010; 93). Ilmiön näkymättömyys saattaa johtaa identiteetin salailuun (Huotari et al., 2011, 57). Lisäksi kouluyhteisöstä usein puuttuvat sukupuolivähemmistöihin kuuluvat aikuiset mallit. Vaikka Suomen lainsäädäntö kieltää työntekijän syrjinnän esimerkiksi transsukupuolisuuden perusteella, useimmat transopettajat salaavat taustansa sen pelossa. Varsinkin alakoulun opettajien saatetaan odottaa toimivan sukupuolimalleina oppilaille, mikä voi lisätä tarvetta salailuun. (Lehtonen, 2010, 93.) Kosciw et al. (2016, 57) tuovat esiin sen, että avoimesti sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön kuuluvat opettajat voisivat antaa arvokasta tukea vähemmistöihin kuuluville nuorille ja toisaalta viestiä koulun hyväksyvistä ilmapiiristä.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret kokevat muita enemmän turvattomuutta koulussa ollessaan. Näin ilmaisivat esimerkiksi Alangon (2014, 27) kyselyyn vastanneet nuoret. Myös GLSEN:n selvitykseen vastanneista yhdysvaltalaisnuorista lähes puolet koki olonsa turvattomaksi sukupuolenilmaisunsa takia. Turvattomuuden tunne saattaa korostua joissakin koulun tiloissa ja tilanteissa ja johtaa esimerkiksi wc- ja suihkutilojen, liikuntatilojen ja ruokalojen välttelyyn tai juhlatilaisuuksista ja koulun organisoimasta vapaa-ajan aktiviteeteista

pois jättäytymiseen (Kosciw et al., 12–13). Turvattomuuden tunteeseen saattaa vaikuttaa se, että koulun vähemmistöjä koskeva ilmapiiri koetaan usein kielteiseksi. Huotarin et al. (2011, 51) kyselyyn vastanneista sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista suuri osa koki koulussa käytävän, hlbt-ihmisiä koskevan keskustelun negatiiviseksi ja osin pilkalliseksi. Kaksi viidestä GLSEN:n kyselyyn vastanneista yhdysvaltalaisnuoresta oli kuullut koulussa transfo-bisia kommentteja (Kosciw et al., 2016, 19).

Negatiivisen ilmapiirin ja kommenttien lisäksi sukupuolivähemmistöihin kuuluvat oppilaat kohtaavat koulussa syrjintää, häirintää ja väkivaltaa. Jääskeläisen et al. (2015, 15) mukaan koulu on se ympäristö, jossa sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat eniten häirintää. Erityisen riskialttiissa asemassa negatiiviselle kohtelulle ovat pojat tai pojaksi oletetut, jotka käyttäytyvät feminiiniseksi mielletyllä tavalla (Huuska & Karvinen, 2012, 47; Meyer, 2010, 106). Vääränlainen sukupuolenilmaisu johti Lehtosen (2003, 237–244) haastattelemien hlbt-i- nuorten mukaan homoksi tai huoraksi nimittelyyn, ulossulkemiseen tai fyysiseen väkivaltaan.

Neljä viidestä Alangon (2014, 27) kyselyyn vastanneista transnuoresta oli kokenut koulussa toisinaan tai usein syrjintää ja kiusaamista (Alanko, 2014, 27). Huotarin et al. (2011, 63) kyselyyn vastanneista sukupuolivähemmistöjen edustajista yli puolet oli kokenut kiusaamista nimenomaan sukupuoliseen suuntautumiseensa perustuen. Huomiot eivät koske vain suomalaista koulua. GLSEN-järjestön kyselyyn vastanneista yhdysvaltalaisnuorista suuri osa oli kohdannut sukupuolenilmaisuunsa perustuen nimittelyä, ja noin viidennes siihen liittyvää fyysistä väkivaltaa. Lisäksi puolet vastaajista oli kokenut netissä tai sosiaalisessa mediassa tapahtuvaa kyberkiusaamista. (Kosciw, 2016, 24–25.) Lasten ja nuorten kohtaamaan häirintään puuttumista vaikeuttaa se, että he kertovat vain osasta häirintätapauksia eteenpäin. Vaikeuden taustalla voi olla esimerkiksi häpeää tai pelko tilanteen pahenemisesta tai oman identiteetin paljastumisesta. (Jääskeläinen et al., 2015, 15; Kosciw et al., 2016, 28–31.)

Turvattomuuden tunne ja koulussa kohdattu häirintä vaikuttavat negatiivisesti oppimistuloksiin ja koulunkäyntiin, mikä voi näyttäytyä esimerkiksi poissaoloina ja alisuoriutumisena (Karvinen, 2016, 12; Kosciw et al., 2016, 12). Noin kolmannes Alangon (2014, 28) tutkimukseen vastanneista nuorista oli kiusaamiskokemuksista johtuen jäänyt pois koulusta tai vähentänyt siellä käymistä. Sukupuolivähemmistöjen kohtaama kielteinen kohtelu voi johtaa lisääntyneeseen syrjäytymisriskiin, kun koulunkäynti vähenee tai keskeytyy (Kosciw et al., 2016, 41–45). Osalle sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista koulunkäynti voi toisaalta muo-

dostua selviytymiskeinoksi. Joskus hyvästä koulussa suoriutumisesta voi tulla myös keino vältellä sukupuoleen liittyviä pohdintoja (Karvinen, 2010, 114; Taavetti, 2015, 85–86).

Koulujen ja niiden henkilökunnan valmiuksissa kohdata sukupuolivähemmistöihin kuuluvia lapsia ja nuoria on tutkimusten perusteella kehitettävää. Alangon (2014, 43) tutkimukseen vastanneiden transnuorten mielestä koulun valmiuksissa kohdata sukupuolivähemmistöjä oli puutteita, ja sama koski muitakin yhteiskunnan laitoksia, joiden kanssa nuoret olivat tekemisissä. Myös Zeemanin et al. (2017, 391) tutkimukseen osallistuneet transnuoret kokivat, että opettajien ja esimerkiksi kouluterveydenhoitajien tulisi kehittää vähemmistöihin liittyvää osaamistaan ja pyrkiä tarjoamaan tukea aiempaa enemmän.

Koulun terveystalvuluilla on puutteellista osaamista sukupuolen moninaisuutta koskien. Huotarin et al. (2011, 114) tutkimuksessa nousivat esiin kouluterveydenhuollon heteronormatiiviset oletukset ja vähemmistöjä koskeva tiedon ja osaamisen puute. Tämä on ongelmallista, sillä erityisesti sukupuolivähemmistönuorilla on tarve keskustella ongelmistaan terveydenhuollon henkilökunnan kanssa (Lehtonen, 2003, 132). Jos potilas joutuu selvittämään perusasioita transkokemuksesta terveydenhuollon ammattilaiselle, potilaan ja ammattihenkilön roolit vaihtuvat, mitä ei voida pitää hyvänä ammatillisena kohtaamisena (Tasaarvoaltuutetun toimisto, 2011, 20). Toisaalta esimerkiksi Taavetin (2015, 123–127) tutkimukseen vastanneilla nuorilla oli myös positiivisia kokemuksia terveystalvulujen käytöstä. Ammatillainen, jolla on moninaisuuteen liittyvää osaamista ja tietoa, voi tarjota keskustelutalvua ja tukea sellaistaakin nuorta, joka ei kotiympäristösssä saa hyväksyntää.

Opettajien suhtautumistalvua sukupuolivähemmistöjen häirintäkokemuksiin vaihtelee. Monet Alangon (2014, 28) kyselyyn vastanneet nuoret olivat kokeneet, etteivät opettajat kykene auttamaan heitä kiusaamistalvanteissa. Varsinkin jos sukupuolen moninaisuus on koulun henkilökunnalle ilmiönä vieras, siihen perustalvua kiusaamista ja häirintää on vaikea tunnistaa (Tasaarvoaltuutetun toimisto, 2012, 20). Osa opettajien toiminnasta ei kuitenkaan selity vain tietämättömyydellä. Huotarin et al. (2011, 79–82) kyselyssä kävi ilmi, että osa koulun henkilökunnasta jopa osallistuu sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä koskevaan syrjintään ja pilkkaamiseen. Myös GLSEN:n kyselyyn vastanneet nuoret ilmoittivat, että osa koulujen henkilökunnasta osallistui heihin kohdistalvuaan häirintään. Tämä koski kuitenkin vain pientä prosenttiosuutta koulun aikuisista. (Kosciw et al., 2016, 30) Kuitenkin myös se, ettei opettaja aktiivisesti puutu sukupuolittuneeseen häirintään, voidaan tulkita merkiksi häirinnän hyväksymisestä kouluyhteisösssä ja yhteiskunnassa ylipäänsä (Meyer, 2010, 104).

Alangon mukaan nuorten suhde opettajaan vaikuttaa etäiseltä, vaikka opettaja voisi olla nuorelle tärkeä aikuinen, jos tätä voisi lähestyä luottamuksellisesti ja ilman pelkoa torjutuksi tulemisesta. (Alanko, 2014, 27.) Myös Huotarin et al. (2011, 111) kyselyyn vastanneet nuoret kokivat opettajat etäisiksi ja viileiksi. Heidän mukaansa opettajien läheisempi suhtautuminen oppilaisiin edistäisi myös syrjinnän havaitsemista ja siihen puuttumista. GLSEN:n tutkimuksen perusteella nuoret puhuvat vähemmistöön kuulumisestaan silti mieluummin opettajan kuin koulupsykologin, kouluterveydenhoitajan tai muun henkilökunnan edustajan kanssa. Tämä saattaa johtua siitä, että opettajien kanssa vietetään enemmän aikaa kuin muiden koulun aikuisten kanssa. (Kosciw et al., 2016, 57.) Joka neljäs Alangon (2014, 26–27) tutkimukseen vastanneista transnuorista oli kertonut sukupuolisesta suuntautumisestaan opettajalle, kun noin puolet oli tuonut asian ilmi kavereilleen. Kynnys paljastaa oma identiteetti opettajalle saattaa siis olla suurempi kuin kynnys kertoa ystävälle.

Opettajan toiminnalla voi kirjallisuuden perusteella olla suuri merkitys sukupuolivähemmistöön kuuluvalle oppilaalle. Huotarin et al. (2011, 83, 108) kyselyyn vastanneet hlti-nuoret kokivat, että opettajan suhtautumistavalla vähemmistöihin on merkittävä vaikutus oppilaidenkin asenneilmapiiriin. Opettajan vaikeneminen vähemmistöasioista koettiin ongelmaksi, sillä se nähtiin viestintä syrjinnän hiljaisesta hyväksymisestä. Toisaalta jos opettaja toi ilmiötä esiin yhtä tavanomaisesti kuin muitakin asioita, myös oppilaat suhtautuivat siihen normaalina. Taavetin (2015, 87–88) tutkimukseen osallistuneet nuoret nostivat esiin suuren positiivisen vaikutuksen, joka tukea antavalla ja positiivisesti suhtautuvalla opettajalla on. Esimerkiksi nuoren toivoman kutsumanimen käyttö saattoi helpottaa tämän oloa suuresti.

Kun käsitellään sukupuolivähemmistöjen asemaa kouluissa, koulu instituutiona leimaantuu helposti ikään kuin yhtenäiseksi rintamaksi, jossa negatiiviset kokemukset syrjinnästä korostuvat. Tähän vaikuttaa ehkä myös se, että moni koulua koskevista tutkimuksista kohdistaa huomionsa nimenomaan syrjintäkokemuksiin näiden kartoittamiseksi (esim. Huotari et al., 2011). Koulujen käytännöt kuitenkin poikkeavat toisistaan ja elävät ajassa. Monilla kouluilla ja opettajilla on jo toimintatapoja, jotka edistävät vähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointia. Esimerkiksi Taavetin (2015, 87–88) tutkimuksessa nuoret toivat esiin positiivisia kohtaamisia koulujen henkilökunnan kanssa. Myös Kosciw et al. (2016, 54–59) ja Meyer (2010, 115) muistuttavat, että kouluissa onnistutaan myös rakentamaan hyvinvointia edistäviä toimintatapoja. Näihin keskityn seuraavaksi.

5.3 Hyvinvointia edistäviä toimintatapoja

Tässä alaluvussa pyrin vastaamaan kysymykseen, kuinka peruskoulu voisi kirjallisuuden perusteella edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointia. **Ensinnäkin, sukupuolen moninaisuutta on tuotava aiempaa laajemmin esiin oppilaitoksissa.** Tasa-arvovaltuutetun toimiston (2012, 21) haastattelemat sukupuolivähemmistöjen edustajat toivat ilmi sen, että ymmärrys sukupuolen moninaisuutta kohtaan alkaa rakentua lapsuudessa, joten ilmiötä tulisi tuoda esiin jo varhaiskasvatuksessa ja kouluissa. Myös Huotarinen et al. (2011, 109) kyselyyn vastanneet nuoret toivoivat, että vähemmistöasioita käsiteltäisiin oppilaitoksissa nykyistä enemmän, avoimesti ja arkipäiväisesti. Niin ikään GLSEN:n tutkimukseen osallistuneet yhdysvaltalaisnuoret korostivat sitä, että vähemmistöjä tulisi tuoda kouluissa esiin positiivisessa valossa (Kosciw et al., 2016, 54). Sukupuolivähemmistönuorista koostuva *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 8) on myös ottanut kantaa siihen, että nuorella on oikeus saada sukupuolen moninaisuutta koskevaa asianmukaista tietoa myös koulussa.

Huuskan & Karvisen (2012, 47–48) mukaan sukupuolen moninaisuuteen liittyy kulttuurisia ennakkoluuloja, jotka johtavat salailuun, erilaisuuden tunteisiin sekä syrjintään ja kiusaamiseen. Myös lapsilla on ennakkoluuloja, joskin vähemmän kuin aikuisilla. Ennakkoluuloja vähentää asiantieto, joten moninaisuudesta puhuminen on tärkeää ennaltaehkäisevää terveyden edistämistyötä. Lasten kanssa käydyt keskustelut vaikuttavat koko yhteisöön. Sukupuolen moninaisuudesta tulisi puhua lapsille tavalla, joka sitoo sen osaksi heidän kokemusmaailmaansa ja arkeaan, ja sitä tulisi käsitellä, vaikkei ryhmässä olisi tiedossa yhtään sukupuoleltaan moninaista lasta. (Huuska & Karvinen, 2012, 47–48.) Karvisen (2016, 9) mukaan sukupuolen moninaisuudesta tulisi puhua aina, kun sukupuolesta puhutaan, eikä rajata aiheen käsitteilyä vain satunnaisiin oppitunteihin. Tiedon tulisi olla ikätasolle sopivassa muodossa (Russell, Kostroski, McGuire, Laub & Manke, 2006, 3). Pienille koululaisille olennaisia aiheita ovat esimerkiksi sukupuoliroolit sekä vanhemmuus- ja perhesuhteet (Meyer, 2010, 64).

Pienillä lapsilla saattaa jo itsessään olla käsitys sukupuolesta dimensionaalisen kaksijakoisen sijaan. He saattavat esimerkiksi ajatella, että miesten ja naisten lisäksi on ihmisiä, jotka ovat ”sekä-että” tai eivät kumpaakaan sukupuolta. Lasten kanssa keskustellessa tulisikin antaa heidän tuoda esille omia näkemyksiään sukupuolesta ilman niiden tyrmäämistä. (Huuska & Karvinen, 2012, 49.) Lääketieteestä tutut käsitteet, kuten transsukupuolinen tai transgender, voivat tuntua lapsille vierailta. Vähemmistöretoriikan sijaan tulisi käyttää ilmaisutapoja, joita lapset ymmärtävät. Termit eivät ole yhtä tärkeitä kuin ajatus sukupuolen moninaisuuden ole-

massaolosta, joka kannattaa tuoda esiin yksinkertaisesti, mutta selkeästi: ”Joskus pojasta voi tuntua, että hän onkin oikeasti tyttö.” (Huuska & Karvinen, 2012, 51; Karvinen, 2016, 9.) Toisaalta Huotarinen et al. (2011, 109) kyselyyn vastanneet nuoret toivoivat, että transkäsittelyä avattaisiin nuorillekin asialliseen tyyliin. Karvinen (2016, 9) huomauttaakin, että luokkasteen noustessa sukupuolen moninaisuudesta voidaan puhua ilmiötä syventäen ja oikeita käsitteitä käyttäen.

Keskustelujen lisäksi sukupuolen moninaisuutta voidaan tuoda opetuksessa esille monipuolisin tavoin. Karvinen (2016, 16) toteaa, että sukupuoli moninaisena ilmiönä tarjoaa useita tulkulmia, ja siitä on mahdollista laatia esimerkiksi monialaisia oppimiskokonaisuuksia. Terminologiaa voidaan tarkastella kielten tunnilla, sukupuolen kehollista ja psykologista puolta esimerkiksi ympäristöopissa ja sosiaalista ulottuvuutta historian ja yhteiskuntaopin tunneilla. Myös oppimateriaaleja olisi kehitettävä siihen suuntaan, että ne lisääisivät tietämystä sukupuolivähemmistöistä ja toisivat moninaisuutta esiin arkipäiväisellä tavalla (Huotari et al., 2011, 135). Russel et al. (2006, 4) ehdottavat, että opetuksen järjestäjät toivoisivat suoraan oppikirjojen tekijöiltä hlbtai-aiheiden ja henkilöiden sisällyttämistä oppimateriaaleihin.

Tutkimuksiin vastanneet hlbtai-nuoret ovat myös tuoneet esiin mediassa ja kulttuurituotteissa esiintyvien vähemmistöjen edustajien merkityksen oman identiteetin rakentamisessa (Taavetti, 2015, 111). Siksi myös opetuksessa käytettävät kirjat, elokuvat, näytelmät ja muut materiaalit kannattaisi ehkä valita niin, että ne tuovat esiin sukupuolen moninaisuutta. Tosin Huuskan & Karvisen (2012, 48) mukaan esimerkiksi suomenkielistä lastenkirjallisuutta sukupuolen moninaisuudesta ei ole vielä riittävästi saatavilla. Opetuksen ja oppimateriaalien lisäksi sukupuolen moninaisuutta voitaisiin tuoda koulussa esiin muissakin yhteyksissä. Lehtosen (2003, 235–236) mukaan esimerkiksi se, että kouluterveydenhoitajan vastaanotolla olisi näkyvillä moninaisuudesta kertovaa materiaalia, viestittäisi että ilmiön olemassaolo koulussa tunnustetaan ja hyväksytään.

Sukupuolen moninaisuuden esille tuominen ei hyödytä ainoastaan vähemmistöjen edustajia. Yhdysvaltalaisen Safe Schools Coalitionin tekemän selvityksen mukaan seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden esiin nostaminen opetuksessa lisäsi paitsi hlbtai-nuorten, myös muiden oppilaiden turvallisuuden tunnetta ja vähensi asiaan liittyvää pilkkaa ja kiusaamista. (Russell et al., 2006, 1–2.) Myös Bartholomaeus & Riggs (2017, 361) esittävät, että vallalla olevat sukupuolikäsitykset rajoittavat kaikkia koulussa toimivia, joten niiden kyseenalaistaminen hyödyttäisi jokaista. Meyer (2010, 114–115) kirjoittaa lisäksi, kuinka nykyajan moni-

kulttuurisessa maailmassa moninaisuuden kunnioittaminen laajemminkin on jokaiselle oppilaalle arvokas taito.

Toiseksi, sukupuoliristiriitaa kokeva oppilaalle tulisi tarjota tukea ja hänen identiteettinsä tulisi ottaa vakavasti. Kun lapsi tai nuori ilmaisee sukupuoltaan normista poikkeavalla tavalla, hän tarvitsee kokemuksensa arvostamista ja tukea. Oppilaan identiteettiä arvostava kohtaamistapa vaikuttaa myönteisesti aikuisuuteen asti. (Jääskeläinen et al., 2015, 13.) Huotarin et al. (2011, 108) haastattelemat hlbtinuoret toivoivat opettajien suunnalta hyväksyvää ilmapiiriä ja rohkaisua omalle identiteetilleen. Myös Lehtosen (2003, 244) mukaan sukupuolta kyseenalaistavia nuoria tulisi tukea kouluissa. Kosciw et al. (2016) tuovat esille sen, että välittävä ja tukea antava koulun aikuinen voi muuttaa vähemmistöön kuuluvan nuoren koulukokemusta huomattavasti myönteisempään suuntaan.

Koulussa tulisi miettiä ennen ensimmäisenkään sukupuoleltaan moninaisen oppilaan ilmentymistä, onko oppilaitoksessa mahdollista puhua sukupuolikokemuksestaan kenenkään aikuisen kanssa. Kouluterveydenhoitajan tai kuraattorin olisi hyvä kysyä jokaiselta oppilaalta esimerkiksi, onko tämä tyytyväinen sukupuoleensa tai onko siinä jotain, mitä nuori haluaisi muuttaa. Oppilashuoltoryhmä voisi mahdollisesti olla konsultaatiota hankkiva ja tukea antava taho paitsi nuorelle itselleen, myös vanhemmille ja oppilastovereille. (Karvinen, 2010, 114.) Vaikka sukupuolta haastavalle lapselle voidaan kertoa kehon realiteeteista, sukupuolta ei tulisi kuvailla vain keholliseksi asiaksi. Sen sijaan voidaan viestiä, että lapsella on myöhemmin elämässään mahdollista valita, haluaako hän elää naisena vai miehenä. Jos keho nähdään esteeksi sille, että tulisi nähdäksi omana itsenään, siihen liittyvä ahdistus ja sen vahingoittaminen voi lisääntyä. (Huuska & Karvinen, 2012, 41.)

Jääskeläisen et al. (2015, 13) mukaan jokaisella peruskoulun oppilaalla tulee olla oikeus määrittellä oma identiteettinsä. Myös *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 10) korostaa nuoren oikeutta itsemäärittelyyn, kuten itseä koskevien termien ja kutsumanimen valintaan. Taavetin (2015, 26–37) mukaan nimi on tärkeä osa minuutta, ja sukupuolivähemmistöön kuuluvalla lapsella tai nuorella voi olla hyvin merkittävää valita sopivan sukupuolittunut kutsumanimi. Nimen käyttöönotolla ympäristö voi vahvasti viestittää, että lapsen tai nuoren sukupuolikokemus otetaan tosissaan ja että hän saa tukea. Joskus nuoren sukupuoliristiriita kuitenkin kasvaa niin voimakkaaksi, että hän tarvitsee siihen enemmän apua. Tällaisessa tilanteessa voidaan Karvisen (2010, 115) mukaan harkita sosiaalista siirtymistä koettuun sukupuoleen. Oppi-

lashuollon tuki, yhteys terveydenhuoltoon ja sosiaalitoimeen sekä Transtukipisteen tai Setan konsultointi voivat olla tarpeen.

Taavetin (2015) tutkimukseen vastanneet hlbti-nuoret halusivat korostaa tavallisuuttaan ja toiveitaan siitä, että he tulisivat kohdatuksi samaan tapaan kuin muutkin. Taavetti tuo kuitenkin ilmi asian paradoksaalisuuden: jotta nuoret saisivat tavallista kohtelua, heidän erilaisuutensa täytyy huomioida. (Taavetti, 2015, 150.) *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 16) muistuttaa, että sukupuolivähemmistöjen tasa-arvoiseen asemaan pääsy edellyttääkin joskus positiivista erityiskohtelua. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi erillisen wc- tai pukeutumistilan antamista oppilaan käyttöön.

Yksi tärkeä tukimuoto voisi ehkä olla kouluihin tuotu sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen vertaistukiryhmä. GLSEN:n tutkimuksessa yhdysvaltalaiset nuoret nostivat esiin niin kutsuttujen GSA -kerhojen merkityksen positiivisen ja hyväksyvän ilmapiirin luomiseksi kouluissa. GSA (Gay-Straight Alliance) on useissa Yhdysvaltojen kouluissa toimiva kerho, jossa käsitellään sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta. Yli puolet GLSEN:n tutkimukseen vastanneista nuorista kertoivat, että heidän koulussaan toimii vastaava kerho. (Kosciw, 2016, 54.) Samoin Zeeman et al. (2017, 388) tuovat esiin vertaisryhmän positiivisen vaikutuksen transnuorten turvallisuuden tunteeseen. Myös Taavetille vastanneet suomalaisnuoret pitivät muilta hlbti-nuorilta saatua vertaistukea merkittävänä (Taavetti, 2015, 60–62). Suomessa kouluissa tapahtuva hlbti-kerhotoiminta on ilmeisesti vielä tuntematonta, mutta sillä voisi olla suotuisia vaikutuksia sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden hyvinvointiin.

Kolmanneksi, kouluun tulisi tuoda sukupuolitietoista ja normikriittistä näkökulmaa sukupuoleen liittyvien normatiivisten olettamusten purkamiseksi. Jääskeläisen et al. (2015) mukaan sukupuolitietoinen opetus on osa opettajan ammattitaitoa. Se tarkoittaa omien sukupuolta koskevien käsitysten kriittistä tarkastelua, yhteiskunnassa vallitsevien sukupuolitavien rakenteiden tunnistamista ja purkamista sekä herkkyyttä nähdä jokaisessa oppilaassa oleva yksilöllisyys ja persoonallisuus. Sukupuolitietoisessa opetuksessa tiedostetaan sukupuolen rakentuminen myös kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä. (Jääskeläinen et al., 2015, 18.) Normikriittisyys puolestaan tarkoittaa yhteiskunnassa vallitsevien syrjivien asenteiden kriittistä tarkastelua, niiden tunnistamista ja niihin puuttumista. Koulussa tulisi edistää normikriittistä ajattelutapaa syrjinnän kitkemiseksi. (Saarikoski et al., 2013, 11). Tarve tarkastella sukupuoleen liittyviä ennakko-olettamuksia koskee myös koulun ammattihenkilöitä itseään. Hyvä

itsetuntemus on olennaista, kun ammattilainen kohtaa sukupuolivähemmistöön kuuluvan henkilön tälle herkän aiheen äärellä. (Nissinen, 2011, 28–30.)

Huuskan & Karvisen (2012, 42–45) mukaan sukupuolivähemmistöön kuuluvaa lasta tulisi kohdella kokonaisuutena persoonana, jossa sukupuoli on vain yksi aspekti. Ryhmittelyistä sukupuolen perusteella tulisi lisäksi luopua ja jakaa ryhmät mieluummin esimerkiksi kiinnostuksen kohteiden tai vuorojen mukaan. Jukka Lehtosen (2003) mukaan oppilaitokset voivat purkaa heteronormatiivisuutta ja ajatusta kaksinaapaisesta sukupuolesta monella tapaa. Sukupuoleen liittyviä stereotyyppisiä mielikuvia voitaisiin kyseenalaistaa myös yhdessä oppilaiden kanssa. Voitaisiin tunnustaa tyttöjen keskinäinen ja poikien keskinäinen erilaisuus ja purkaa mielikuvaa sukupuolikategorioiden poissulkevasta luonteesta. Nuorilta tulisi lisäksi vaatia samoja asioita riippumatta heidän sukupuolestaan. (Lehtonen, 2003. 244.) *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 10) huomauttaa, ettei myöskään transnuorelta tule odottaa stereotyyppisiä ominaisuuksia. Myös transpoika voi olla feminiininen ja transtyttö maskuliininen ilman, että tämän sukupuolikokemus voidaan kyseenalaistaa.

Neljänneksi, sukupuoleen perustuvaan häirintään ja kiusaamiseen tulisi etsiä puuttumistapoja. Ennaltaehkäisy on tehokkain keino puuttua sukupuoleen perustuvaan kiusaamiseen, sillä kun moninaisuutta tuodaan esiin luonnollisena asiana, peruste kiusaamiselle poistuu (Karvinen, 2016, 12). Kuitenkin Lehtosen (2003, 244) mukaan sukupuolesta johtuva kiusaaminen tulisi lisäksi oppia tunnistamaan sekä ehkäisemään, ja siihen tulisi puuttua. Lisäksi kaikkien nuorten turvallisuudesta tulisi huolehtia. Myös Kosciw et al. (2016, 57) korostavat koulun kiusaamiseen, häirintään ja ahdisteluun puuttuvan toimintatavan merkitystä turvallisen kouluilmapiirin luomiseksi. Meyerin (2010, 114) mukaan positiivinen kouluilmapiiri vaikuttaa oppilaan fyysiseen ja henkiseen hyvinvointiin vahvistamalla itsetuntoa ja opettamalla kunnioitusta kaikenlaisia elämänmuotoja kohtaan.

Muu, mikä? -työryhmän (2011, 6) mukaan turvallinen kasvuympäristö tarkoittaa oikeutta elää ilman pelkoa oman henkisen tai fyysisen hyvinvoinnin loukkaamisesta. Opettajien tulisi puuttua ennakkoluulojen värittämään puheeseen sitä kuullessaan ja käyttää tilanne hyödyksi tuomalla esiin sopivaa tapaa puhua vähemmistöistä (Russel et al., 2006, 3). Myös Karvisen (2016, 13) mukaan opettajan tulisi puuttua ”transuksi” ja ”homoksi” nimittelyyn ja kaikkeen loukkaavaan puheeseen sitä kohdatessaan. Tilanteen käsittelyä tulisi myös mahdollisuuksien mukaan jatkaa oppilaiden kanssa. Meyer (2010, 6) huomauttaa kuitenkin, ettei pelkkä oppilaiden turvallisuutta uhkaavien tekijöiden poistaminen riitä, vaan lisäksi on tehtävä töitä

myönteisen ja vastaanottavan kouluilmapiirin luomiseksi. Huotari et al. (2011, 135) ehdottavat koulussa vallitsevien kielteisten asenteiden purkamiseen monipuolisia työskentelytapoja, kuten draamaa ja yhteisöteatteria.

Viidenneksi, henkilökunnan vähemmistöihin liittyvää asiantuntemusta tulisi lisätä.

Opettajalla on merkittävä rooli sukupuolta koskevien käsitysten uusintajana tai purkajana (Lehtonen, 2003, 101). Huotari et al. (2011, 108) haastatteleminen hlti-nuorien mukaan opettajien tietämyksen lisääminen vähemmistöasioista on ratkaisevassa asemassa koulun asenneilmapiirin muuttamiseksi ja syrjinnän ehkäisemiseksi. Myös Zeeman et al. (2017, 391) tuovat esille sen, että opettajilla tulisi olla paremmat tiedot sukupuolen moninaisuudesta. Opettajien lisäksi muunkin koulun henkilökunnan, kuten terveydenhoitajien ja koulupsykologien, tulisi saada lisää tietoutta aiheesta (Huotari et al., 2011, 134). Henkilökunnalla tulisi olla sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietämystä jo ennen kuin asia tulee yhdenkään oppilaan kohdalla ilmi (Huuska & Karvinen, 2012, 42–45). Huotari et al. (2011, 134) esittävät, että opettajien perus- ja jatkokoulutukseen tulisi lisätä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevaa tietoutta lisääviä opintoja.

Kuudenneksi, yhteistyötä kotien ja muiden oppilaiden elämää koskettavien tahojen kanssa tulisi parantaa.

Huotari et al. (2011, 114) kyselyyn vastanneet nuoret toivoivat koulun tiedottavan myös vanhempia sukupuolen moninaisuudesta, sillä syrjivien asenteiden muuttaminen lähtee kotoa. Sukupuoleltaan moninaisen lapsen vanhemmat tulisi Huuskan & Karvisen (2012, 42–45) mukaan ottaa päiväkotiyästä alkaen mukaan päätöksentekoon ja heidän toiveitaan tulisi kunnioittaa. Myös *Muu, mikä?* -hankkeen työryhmä (2011, 8, 14) mainitsee, että sukupuolivähemmistönuorten lisäksi heidän vanhemmillaan ja muulla lähipiirillään on oikeus saada sukupuolen moninaisuutta koskevaa tietoa ja ammattimaista tukea.

Kotien lisäksi koulujen tulisi tehdä yhteistyötä muiden nuorten elämää koskevien tahojen, kuten sosiaali- ja terveystalveluiden ja nuorisotyön kanssa. Alangon (2014) mukaan nuorten arkikokemus yksinäisyyden kokemuksineen ylittää suomalaiselle hyvinvointiajattelulle tyypilliset sektorirajat, joten nuoria koskevassa poliittisessa päätöksenteossa tulisi tehdä yhteistyötä eri toimijoiden välillä (Alanko, 2014, 9). Myös erilaiset seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asioita edistävät järjestöt voivat olla kouluille arvokkaita yhteistyökumppaneita (Meyer, 2010, 128). Huotari et al. (2011, 116) tutkimukseen vastanneet nuoret toivoivat, että Seta toisi oppilaitoksiin hlti-ihmisiä koskevaa tietoa, ja että järjestön edustaja vierailisi kouluilla vuosittain kertomassa aiheesta. Myös Russel et al. (2006, 3) esittävät, että opettajien

olisi hyvä kutsua hlbtj-järjestöjen edustajia kouluihin puhumaan sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta.

Viimeisenä, nuorten osallisuutta heitä itseään koskevassa päätöksenteossa tulisi lisätä. Esimerkiksi Zeeman et al. (2017, 394) nostavat esiin sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten halun vaikuttaa heitä koskeviin päätöksiin. Alangon (2014) mukaan hlbtj-nuoria ei tulisi lähestyä vain hyvinvointitoimenpiteiden kohteena, vaan huomioida, että he ovat aktiivisia toimijoita, joilla on yhdenvertaiset oikeudet omaehtoiseen, hyvään elämään kaikkien ominaisuuksiensa puitteissa. (Alanko, 2014, 7). Ei olekaan syytä sulkea sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaita heitä koskevan päätöksenteon ulkopuolelle, vaan päinvastoin lisätä heidän osallisuuttaan ja päätösvaltaansa heitä itseään koskevissa asioissa.

6. Pohdinta

Pyrin kandidaatintutkielmassani selvittämään, millaisena sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointi kirjallisuuden perusteella näyttäytyy, ja millä tavoin peruskoulu voi edistää sitä. Toteutin tutkimuksen kirjallisuuskatsauksena. Sukupuolivähemmistöihin määrittelin kuuluvaksi transihmiset ja intersukupuoliset henkilöt, mutta olin kiinnostunut myös alle murrosikäisten sukupuolta haastavien lasten hyvinvoinnista. Hyvinvoinnin käsitin useista osatekijöistä, kuten psyykkisestä, fyysisestä, sosiaalisesta ja elinympäristöllisestä ulottuvuudesta koostuvaksi, positiiviseksi ja tavoiteltavaksi asiaksi ihmisen elämässä.

Tulosten perusteella sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointiin liittyy muuta ikäryhmää enemmän kielteisiä vaikuttimia, kuten stigmatisoivia yhteiskunnallisia asenteita, syrjintää ja häirintää, hankaluuksia perhe- ja vertaissuhteissa ja mielenterveyden ongelmia. Osalle myös oma keho aiheuttaa ristiriitaisia kokemuksia. Nämä vaikeudet eivät kirjallisuuden perusteella kuitenkaan aiheudu transidentiteetistä tai intersukupuolisuudesta sinänsä. Tästä ovat osoituksena hyvinvoivat lapset ja nuoret, joilla on usein ympärillään heitä tukevia ihmissuhteita, kuten vanhempia, sisarusia, ystäviä ja ammattilaisia. Turvallinen tai turvaton ilmapiiri, tuen saanti tai sen evääminen ja oikeus tai oikeudettomuus omaa kehoa ja elämää koskevaan päätöksentekoon vaikuttavat monella tapaa siihen, miten lasten ja nuorten hyvinvointi rakentuu. Kirjallisuuden perusteella vaikuttaakin siltä, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointi rakentuu paljolti ympäristöllisistä ja sosiaalisista tekijöistä käsin.

Vastaavasti peruskoulun keinot edistää sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan hyvinvointia liittyvät tukea ja tietoa antavan ja turvallisen kouluympäristön rakentamiseen sekä oppilaan itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden edistämiseen. Lähtökohtana on sukupuolen moninaisuuden esille tuominen osana koulun arkea, opetuksesta ja oppimateriaaleista alkaen. Tämä ja sukupuolta koskevien normien kriittinen tarkastelu vievät pohjaa enakkoluuloilta ja purkavat rajoittavia sukupuoliodotuksia. Lisäksi sukupuoleen perustuva häirintä, nimittely ja kiusaaminen tulee tunnistaa ja siihen täytyy puuttua. Sukupuoleltaan moninaiselle oppilaalle täytyy tarjota tukea, ja hänen itsemäärittelyään tulee kunnioittaa. Tämän mahdollistamiseksi koulun henkilökunnan tietämystä sukupuolen moninaisuudesta tulee lisätä. Lisäksi koulun tulee luoda vähemmistöasioiden tiimoilta vahvempia yhteyksiä muihin oppilaiden elämää

koskeviin tahoihin, kuten koteihin, sosiaali- ja terveystalviuihin ja hlbtj-järjestöihin, ja lisätä oppilaiden vaikutusmahdollisuuksia heitä koskevassa päätöksenteossa.

Pyrin toteuttamaan tutkimukseni hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti. Koska työni perustui muiden tekemään tutkimukseen, pyrin antamaan muiden työlle sille kuuluvan arvon ja olemaan tarkka viittauskäytännöissä. Valikoin kirjallisuuden siten, että se vastaisi mahdollisimman tarkasti asettamiini tutkimusongelmiin, ja toin rehellisesti ilmi kaikki esille nousevat keskeiset tulokset pyrkien siihen, etteivät omat ennakko-olettamukseni vaikuttaisi tuloksiin. Tutkimaani ilmiötä, sukupuolen moninaisuutta, lähestytään hyvin monesta tieteenalasta, kuten biologiasta, lääketieteestä, psykologiasta ja sosiologiasta käsin. Kaikkien näkökulmien esille tuonti tämän työn laajuudessa olisi mahdotonta, joten keskityin lähinnä sosiologiseen tutkimukseen. Ilmoitin myös lähtökohdakseni sosiologisesta naistutkimuksesta peräisin olevan ajatuksen, jonka mukaan sukupuoli on sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakentunutta. Työni eettisyyttä voi tarkastella jo aiheen valinnan tasolla. Valitsin aiheen, jonka kautta olisi mahdollista hankkia yhteiskunnassa vähemmistöasemassa olevia henkilöitä koskevaa tietoa ja lisätä tämän ryhmän hyvinvointia. Kirjoittaessani tutkielmaa pyrin sukupuolivähemmistöjä kunnioittavaan kieliasuun ja oikean terminologian käyttöön.

Käyttämäni aineistoon ja sen valintaan liittyi joitain ongelmia. Ensimmäinen koskee hakusanojen valintaa. Sukupuolen moninaisuus on todellakin hyvin moninainen ilmiö, ja siihen liittyvät olennaisesti ihmisten identiteeteistään käyttämät käsitteet. Tiedonhaussa käytin termejä, kuten *sukupuoli*, *sukupuolivähemmistö*, *gender diversity*, *trans* ja *intersex*. Kuitenkin tutkimusongelmiini vastaavaa tietoa olisi löytynyt myös joukolla muita hakusanoja, esimerkkinä mainittakoon *HLBTI/LGBTI*, *queer*, *gender variant*, *gender non-conforming* ja *non-binary*. Hakusanojen valinta väistämättä rajasi pois joitain näkökulmia. Toisekseen, aiheittani käsittelevä kotimainen kirjallisuus on melko vähäistä. Tuloslukuissa painottuivatkin tietyt lähteet, kuten Alangon (2014) ja Taavetin (2015) tutkimukset. Toisaalta kyseiset tutkimukset ovat aiheittani kaikkein lähimmin koskettavia ja sen kannalta relevantteja. En juuri tuo tulososioissa esille keskenään vastakkaisia näkökulmia. Tämän syynä on kuitenkin se, että kirjallisuudessa vallitsi hyvin laaja konsensus siitä, kuinka sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointia voitaisiin edistää.

Koin myös hyvinvoinnin käsitteen varsin laajaksi, enkä valinnut tarkasteluni lähtökohdaksi mitään tiettyä hyvinvointiteoriaa. Vaikka käsitteitä *hyvinvointi* ja *well-being* käytettiin tarkastelemassani aineistossa useissa eri yhteyksissä, niiden tarkempi määrittely ei tutkimuksissa

useinkaan toteutunut. Usein käsite jäi arkiajattelun tapaan refleктоimatta, ja jotkin osatekijät, kuten fyysinen ja aineellinen hyvinvointi jäivät vähemmälle käsittelylle. Sen sijaan hyvinvoinnin sosiaalisiin ja ympäristöllisiin osatekijöihin kiinnitettiin lähdeaineistossani paljon huomiota, millä saattaa olla vaikutusta tuloksiini. Joka tapauksessa tutkimusten – myös omani – luotettavuutta olisi lisännyt hyvinvoinnin käsitteen tarkempi määrittely. Lisäksi olisi ehkä ollut hedelmällistä keskittyä vain sosiaaliseen hyvinvointiin tai muuten rajata aihetta hieman suppeammaksi. Toisaalta tämä tutkimusasettelu tarjosi minulle kaipaamaani kuvailevaa, laaja-alaista ja jopa monitieteellistä näkökulmaa.

Kirjallisuuskatsauksen tavoitteena on osittain myös arvioida olemassa olevaa teoriaa ja etsiä aukkoja jatkotutkimukselle (Knopf, 2006, 127; Salminen, 2011, 3). Suomessa sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaa tutkimusta on tehty melko vähän, ja tutkimuksiin osallistuneiden henkilöiden määrät ovat pieniä. Useissa tutkimuksissa korostuvat nuorten aikuisten kokemukset, eikä tutkimuskysymykseni kannalta olennaista peruskouluikäisten lasten ja nuorten näkökulmaa juuri tuoda esille. Lasten ja nuorten tutkimiseen voi tosin liittyä eettistä problematiikkaa varsinkin, kun aihe on hyvin sensitiivinen. Toisaalta voisi olla tärkeää saada tietoa peruskouluikäisistä sukupuolta haastavista lapsista ja nuorista, jotta saisimme selville, kuinka tuoreet vaatimukset tasa-arvosuunnitelmasta ja sukupuolen moninaisuuden esilläpidosta vaikuttavat koulun käytäntöihin. Myös intersukupuolisten lasten ja nuorten koulukokemuksista tulisi saada lisätietoa, sillä heidän vastauksiaan on kotimaisissa tutkimuksissa vain muutamia. Lisäksi tutkimuksissa tulisi aiempaa enemmän selvittää positiivisia tekijöitä, jotka edistävät sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointia. Kuten todettua, aiempi tutkimus keskittyy pitkälti negatiivisten kokemusten kartoittamiseen. Tällöin myönteiset ja lasta suojaavat tekijät jäävät vähemmälle huomiolle. Kenties voisinkin selvittää näitä lisää tulevassa pro gradu-tutkielmassani, tällä kertaa myös empiriaa hyödyntäen.

Lähteet

- Aarnipuu, T. (2008). *Trans: sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Like.
- Alanko, K. (2014). *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Allardt, E. (1976). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY.
- Amnesty International. (2014). *The state decides who I am. Lack of recognition for transgender people*. Lontoo: Amnesty International.
- Bartholomaeus, C., & Riggs, D. W. (2017). Whole-of-school approaches to supporting transgender students, staff, and parents. *International Journal of Transgenderism*, 18:4, 361-366.
- Brill, S. (2008). *The transgender child: A handbook for families and professionals*. San Fransisco: Simon and Schuster.
- Butler, J. (2006). *Hankala sukupuoli (Gender Trouble. Feminism, and the Subversion of Identity, 1990)*. Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.
- Coleman, E., Bockting, W., Botzer, M., Cohen-Kettenis, P., DeCuypere, G., Feldman, J., ... & Monstrey, S. (2012). Standards of care for the health of transsexual, transgender, and gender-nonconforming people, version 7. *International journal of transgenderism*, 13:4, 165–232.
- ETENE. (2016). *Intersukupuolisten lasten hoito*. Kannanotto. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. STM105:00/2014.
- ETENE. (2012). *Lausunto transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muutostarpeesta*. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. STM/5023/2012.

- Grossman, A. H., & D'augelli, A. R. (2007). Transgender youth and life-threatening behaviors. *Suicide and life-threatening behavior*, 37(5), 527-537.
- Higa, D., Hoppe, M. J., Lindhorst, T., Mincer, S., Beadnell, B., Morrison, D. M., Wells, E.A., Todd, A. & Mountz, S. (2014). Negative and positive factors associated with the well-being of lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and questioning (LGBTQ) youth. *Youth & Society*, 46(5).
- Huotari, K., Törmä, S., & Tuokkola, K. (2011). Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Eri-tyistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokeemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Sisäasiainministeriön julkaisu, 11, 2011.
- Huuska, M. (2011). Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa J. Nissinen, O. Ståhlström & L. Tuovinen (toim.) Saanko olla totta. Seksuaalisen ja sukupuolisen monimuotoisuuden kohtaaminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Huuska, M., & Karvinen, M. (2012). Persoona on aina enemmän kuin sukupuoli. Teoksessa: Ylitapio-Mäntylä O (toim.), Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. 31-53. Juva: PS-Kustannus.
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M., & Kajander, V. (2015). Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat, 5.
- Kaltiala-Heino, R., Mattila, A., Kärnä, T., & Joutsenniemi, K. (2015). Sukupuoli-identiteetin diagnosoiminen. *Duodecim* 131 (367–371).
- Karvinen, M. (2016). Opitaan yhdessä! Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus. Opas opettajille. Setä.
- Karvinen, M. (2010). Sateenkaaren värit koulussa—suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. Teoksessa Suortamo, Markku & Tainio, Liisa & Ikävalko, Elina & Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. PS-kustannus Jyväskylä, 111-132.

- Kauppinen, L. (2018, 5.4.) Yhä useampi suomalainen haluaa korjata sukupuoltaan: Transhoitoihin hakeutuvien määrä on räjähtänyt parissa vuodessa. Iltalehti. Viitattu: 30.4.2018. Saatavilla: http://www.iltalehti.fi/kotimaa/201804042200855201_u0.shtml
- Kiilakoski, T. (2012). Koulu nuorten näkemänä ja kokemana. Opetushallitus. Muistiot, 6.
- Knopf, J. W. (2006). Doing a literature review. *PS: Political Science & Politics*, 39(1), 127-132
- Kosciw, J. G., Greytak, E. A., Giga, N. M., Villenas, C., & Danischewski, D. J. (2016). *The 2015 National School Climate Survey: The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Youth in Our Nation's Schools*. New York: Gay, Lesbian and Straight Education Network (GLSEN).
- Krautsuk, S., Käkelä, K. (2017, 24.8.) Koulut alkoivat häivyttää perinteistä jakoa tyttöihin ja poikiin – sukupuolen erilaisia muotoja on nyt käsiteltävä kaikissa oppiaineissa. Yle Uutiset. Viitattu: 30.4.2018. Saatavilla: <https://yle.fi/uutiset/3-9788970>
- Kähkönen, L., & Wickman, J. (2013). Sukupuolen moninaisuus ja queer-näkökulmat, I–X. *SQS–Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 7(1–2).
- Lehtonen, J. (2003). Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset.
- Lehtonen, J. (2010). Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi. Heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani S.(toim.). *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 87-110.
- Lehtonen, J. (2013). Sukupuolivähemmistöt koulussa–moninaisia tarinoita ja haastavia tutkimusvalintoja. 42–49. *SQS–Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 7(1–2).
- Meyer, E. J. (2010). *Gender and sexual diversity in schools (Vol. 10)*. Springer Science & Business Media.

- Muu, mikä? -hankkeen työryhmä. (2011). Muu, mikä? Sukupuolivähemmistönuorten visio 2020. Viitattu 8.5.2018. Saatavilla: <http://www.alli.fi/binary/file/-/id/655/fid/1060/>
- Nissinen, J. (2011). Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. *Teoksessa Liisa Tuovinen, Olli Ståhlström, Jussi Nissinen & Jorma Hentilä (toim.) Saanko olla totta*. Helsinki: Gaudeamus, 11-32.
- Nodin, N., Peel, E., Tyler, A., & Rivers, I. (2015). The RaRE Research Report: LGB&T mental health—risk and resilience explored. Lontoo: PACE (Project for Advocacy Counselling and Education).
- Nuorisolaki 1285/2016. Annettu Helsingissä 21.12.2016. Viitattu 14.4.2018. Saatavilla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161285?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=nuorisolaki>
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.
- Rubin, G. (1975). The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy" of Sex. Teoksessa: Reiter, R. (toim.) *Toward an Anthropology of Women*. (s. 157-165). New York: Monthly Review Press.
- Russell, S. T., Kostroski, O., McGuire, J. K., Laub, C., & Manke, E. (2006). LGBT issues in the curriculum promotes school safety. California Safe Schools Coalition Research Brief, 4.
- Saarikoski, A., Kovero, S., & Wickman, J. (2013). Älä oletta, normit nurin! Normikriittinen käsikirja yhdenvertaisuudesta, syrjinnän vastustamisesta ja vapaudesta olla oma itsensä. Suomen Ammattiin Opiskelevien Liitto–SAKKI ry, Seta ry, Suomen Lukiolaisten Liitto SLL ry, Finlands Svenska Skolungdomsförbund FSS.
- Salminen, A. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus. Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja, 62.

- Seta. (2016). Sateenkaarisanasto. Viitattu: 15.4.2018. Saatavilla verkossa: <https://seta.fi/sateenkaarisanasto/>
- Suhonen, S. (2014). Sukupuolen määrittelyn käytännöt ja itsenään elämisen mahdollisuudet. Teoksessa: Gissler, M., Kekkonen, M., Känkänen, P., Muranen, P., & Wrede-Jäntti, M. (toim.) Nuoruus toisin sanoen. Nuorten elinolot–vuosikirja, 178-186.
- Syrjäläinen, E., & Kujala, T. (2010). Sukupuolittietoinen tasa-arvokasvatus–vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa: M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Juva: PS-kustannus, 25-40.
- Taavetti, R. (2015). Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä.... Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus.
- Tainio, L., Palmu, T., & Ikävalko, E. (2010). Opettaja, oppilas ja koulun sukupuolistunut arki. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S.(toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 13-22.
- Tasa-arvovaltuutetun toimisto. (2012). Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta. Tasa-arvoajulkaisuja 1. Helsinki: Tasa-arvovaltuutetun toimisto.
- translaki.fi. (2018). Itsemääräämisoikeus sukupuoleen kuuluu kaikille! Viitattu: 12.5.2018.
- Vaarama, M., Moisio, P., Kestilä, L., Karvonen, S. & Muuri, A. (2014). Suomalaisten hyvinvointi 2014. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL).
- World Health Organization. (1997). WHOQOL: Measuring quality of life. World health organization: Division of mental health and prevention of substance abuse. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (1995). Constitution of the world health organization.
- Yhdistyneet kansakunnat. (1989). Yleissopimus lapsen oikeuksista. Saatavilla suomeksi: https://unicef.studio.crasman.fi/pub/public/pdf/LOS_A5fi.pdf

Zeeman, L., Aranda, K., Sherriff, N., & Cocking, C. (2017). Promoting resilience and emotional well-being of transgender young people: research at the intersections of gender and sexuality. *Journal of Youth Studies*, 20(3), 382-397.